

Notat: Kulturlag i middelalderbyen Bergen

Bybanetrasé Bergen sentrum – Åsane

Alternativbetegnelser i notatet avviker
fra hovedrapporten

2013-02-22 Oppdragsnr.: 5121731

01	2013-02-22	Lagt til beskrivelse av utgraving BRM 901 (s. 14)	OMN		HPD
Rev. 00	Dato: 2012-12-07	Beskrivelse Kulturlag i Bergen sentrum ift bybanetraseer	Utarbeidet OMN	Fagkontroll AJ	Godkjent SM

Dette dokumentet er utarbeidet av Norconsult AS som del av det oppdraget som dokumentet omhandler. Opphavsretten tilhører Norconsult. Dokumentet må bare benyttes til det formål som oppdragsavtalen beskriver, og må ikke kopieres eller gjøres tilgjengelig på annen måte eller i større utstrekning enn formålet tilsier.

Innhold

1	Innledning	6
1.1	Grunnlagsmateriale	6
1.2	Kulturlag	7
1.3	Traseer	9
2	Gjennomgang av data	11
2.1	Christies gate (A1, A2, A4) – Bane, tunellinnslag	13
2.1.1	Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)	13
2.1.2	Arkeologiske undersøkelser	13
2.1.3	Sammendrag og vurdering av Christies gate	14
2.2	Småstrandgaten (A1, A2) – Bane	15
2.2.1	Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)	15
2.2.2	Arkeologiske undersøkelser	15
2.2.3	Sammendrag og vurdering av Småstrandgaten	16
2.3	Torget (A1, A2) – Bane, holdeplass	17
2.3.1	Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)	17
2.3.2	Arkeologiske undersøkelser	17
2.3.3	Sammendrag og vurdering av Torget	19
2.4	Vågsallmenningen, Øvre og nedre (A2) – Bane	20
2.4.1	Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)	20
2.4.2	Arkeologiske undersøkelser	20
2.4.3	Sammendrag og vurdering av Øvre og Nedre Vågsallmenning	22
2.5	Starvhusgate (A3) – Bane	23
2.5.1	Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)	23
2.5.2	Arkeologiske undersøkelser	23
2.5.3	Sammendrag og vurdering av Starvhusgaten	23
2.6	Torgallmenningen (A3) – Bane	24
2.6.1	Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)	24
2.6.2	Arkeologiske undersøkelser	24
2.6.3	Sammendrag og vurdering av Torgallmenningen	24
2.7	Markeveien (A3) – Bane, tunellinnslag, brofundament	25
2.8	Holbergsallmenningen til Holbergkaien (A3) – Bane, Tunellinnslag	25
2.8.1	Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort).	25
2.8.2	Arkeologiske undersøkelser	25
2.8.3	Sammendrag og vurdering av Holbergsallmenningen til Holbergskaien	25
2.9	Peter Motzfeldtsgate (A4) – Tunellinnslag, holdeplass	26
2.9.1	Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)	26
2.9.2	Arkeologiske undersøkelser	27
2.9.3	Sammendrag og vurdering av Peter Motzfeldtsgate	29
2.9.4	Nygaten	29
2.9.5	Arkeologisk/historisk bakgrunn for Nygaten (kort)	29
2.9.6	Arkeologiske undersøkelser i Nygaten	29
2.9.7	Sammendrag og vurdering av Nygaten	30

2.9.8	Samlet vurdering av Peder Motzfeldtsgate og Nygaten	31
2.10	Marken (A4) – Tunellinnslag	32
2.10.1	Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)	32
2.10.2	Arkeologiske undersøkelser	32
2.10.3	Sammendrag og vurdering av Marken	32
2.11	Bryggen (B1) – Bane	33
2.11.1	Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)	33
2.11.2	Arkeologiske undersøkelser	33
2.11.3	Sammendrag og vurdering av Bryggen	34
2.12	Slottsgate (B1, B3) – Bane, kulvert, brofundament	37
2.12.1	Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)	37
2.12.2	Arkeologiske undersøkelser	37
2.12.3	Sammendrag og vurdering av Slottsgate	37
2.13	Sandbrogate (B1, B3) – Bane, kulvert, holdeplass, brofundament, tunellinnslag	39
2.13.1	Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)	39
2.13.2	Arkeologiske undersøkelser	40
2.13.3	Sammendrag og vurdering av Sandbrogate	43
2.14	Finnegårdsgate (B2) – Tunellinnslag	45
2.14.1	Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)	45
2.14.2	Arkeologiske undersøkelser	45
2.14.3	Sammendrag og vurdering av Finnegårdsgate	48
2.15	Bradbenken (B3) – kulvert, brofundament	50
2.15.1	Arkeologiske undersøkelser	50
2.15.2	Sammendrag og vurdering av Bradbenken	50
3	Avrundning	51
	Kilder	52

1 Innledning

For å avklare de forskjellige traséalternativ for bybane Bergen Sentrum – Åsane, må blant annet inngrep og påvirkning av kulturlag utredes. Kulturlag, dvs avsetninger med spor av menneskelig virksomhet, avsatt før 1537 er fredet etter kulturminneloven.

Som del av en omfattende analyse av konsekvenser ved de alternative traséene, skal følgende punkter utredes om kulturlag:

0. Innhenting av grunnlagsmateriale
1. Hva betyr eventuelle tunellinnslag og tunellføringer for grunnvannet i området, og hvordan vil dette kunne påvirke kulturlagene? Hvordan vil inngrepene påvirke kulturlagenes følsomhet for oksygen?
2. Identifisere områdene som er mest sårbare for økt trykkbelastning, rystelser og endringer i overvannsgjennomstrømmingen.
3. Hvilke behov for utgraving medfører de ulike traseene. Identifisere spesielt sårbare områder, er det noen steder der kulturlagene er å betrakte som umistelige?
4. Kartlegging av sjøbunnens sårbarhet i forhold til inngrep som vil bli nødvendig for å krysse Vågen.

Dette notatet omhandler i første rekke oppgave 0, innhenting av grunnlagsmateriale, og oppgave 3, en vurdering av de forskjellige traséene i forhold til kulturlagenes verdi og sårbarhet. Oppgave 2 faller i stor grad inn under vurderingene av oppgave 3. Oppgave 4 er behandlet i eget notat som vurderer alternativer for kryssing av Vågen (A3-B3). Oppgave 1 og delvis oppgave 2 er behandlet i eget notat om hydrologi.

1.1 GRUNNLAGSMATERIALE

I første rekke må grunnlagsmaterialet hentes inn og systematiseres. Materialet er hentet i Riksantikvarens arkiv, under de tre kategoriene «reguleringsplaner» «kommunedelplaner» og det såkalte adressearkivet. Videre er NIKUs oppdragsarkiv gjennomgått, og topografisk arkiv ved Middelaldersamlingen, Bergen museum. Alle disse arkivene er lokalisert til Bryggens Museum, Bymuseet. Samtlige institusjoner har vært svært behjelpelige. Oversikten er pr. september 2012 ikke fullstendig, men bør kunne gi et tilstrekkelig bilde av eksisterende kunnskap (Tabell 1, side 12). Ved gjennomgang av arkivene er det lagt vekt på å innhente rapporter/opplysninger som er direkte knyttet til traséalternativene for bybanen. Videre er sentral litteratur om middelalderbyen Bergen benyttet, da særlig Gitte Hansens arbeider som baserer seg på arkeologiske utgravninger i byen, og Knut Helles historiske arbeider, som også trekker veksler på arkeologiske resultater. Ved

enkelte eldre utgravinger savnes oversiktlig rapport, og sammendrag som er gitt i arkeologiske arbeider er da benyttet (Hansen 1994, 2005, Nøttveit 2010)

1.2 KULTURLAG

Kulturlag er en kilde til kunnskap og forståelse av et områdes bruk og utvikling over tid. For Bergens vedkommende er dette grunnleggende (no pun intended) siden kulturlagene, menneskeskapte utfyllinger, har endret byens topografi på omfattende måter. Ved Bryggen, som et eksempel, går dagens kailinje 140 meter utenfor opprinnelig strandlinje. Alrekstadvågen (Lille og store Lungegårdsvann) strakte seg trolig like inn på søndre Torgallmenning. Det er derfor nødvendig med en forståelse av byens opprinnelige topografi, ikke bare for å kjenne byens historie, men også i forhold til bygging, fundamentering og setninger i bygrunn (Figur 1).

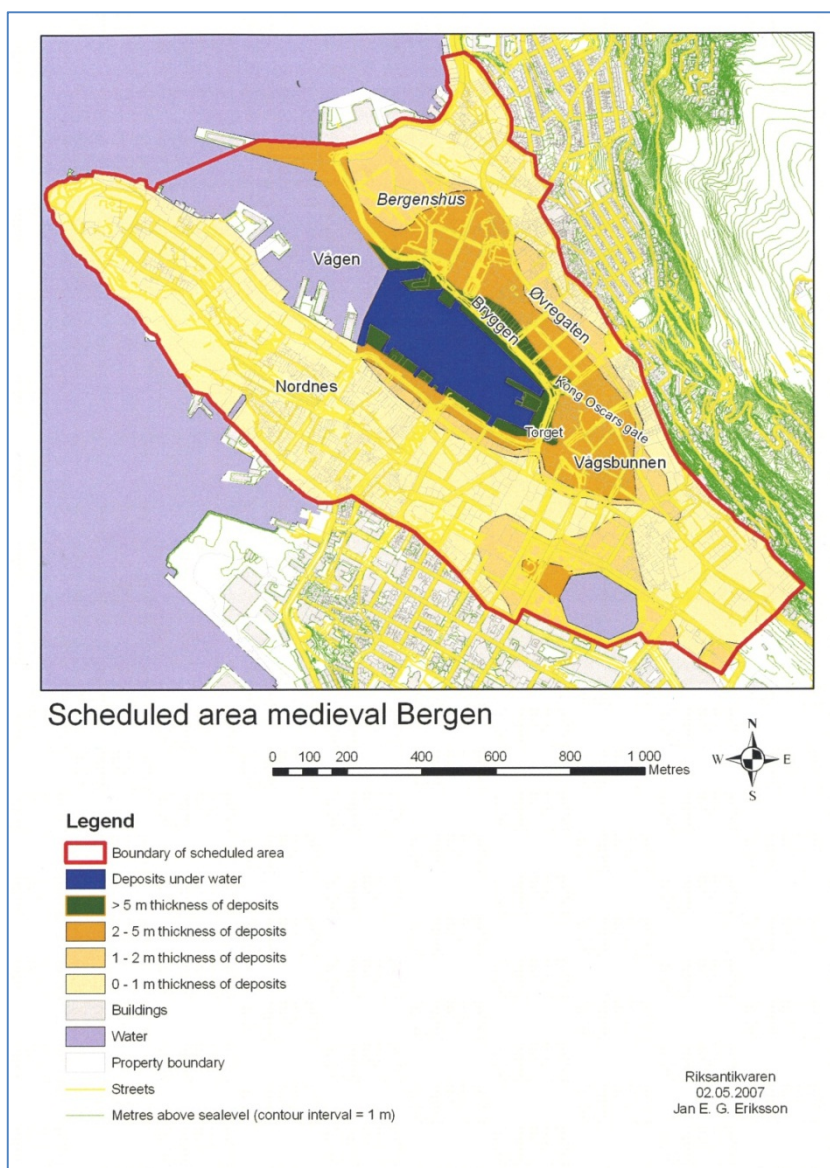
Figur 1 Antatt opprinnelig strandlinje i Bergen. Bare deler av denne er verifisert, men ut fra nærliggende undersøkelser kan vi gå ut fra at den i stor grad stemmer. Store deler av sentrum, og bybanetraséer, hviler på utfylte masser. Bortsett fra markering i rødt er dette bildet historikere og arkeologer kjenner fra Knut Helles byhistorie. Det geologiske grunnarbeidet ble ledet av H. K. Fritzvold (Helle 1982:20-21).

Kulturlag avsatt før 1536 er automatisk fredet. Yngre kulturlag har ikke samme lovmessige vern, men Riksantikvaren stiller ofte krav om registrering eller dokumentasjon også av lag fra 1600- og 1700-tallet. Lag som opprinnelig er avsatt før 1536 kan være flyttet og brukt som fyllmasse etter 1536. Lagene og gjenstandsmaterialet i slike lag er per definisjon også automatisk fredet, men kildeverdi av materialet er redusert. Som utgangspunkt vil automatisk fredete kulturminner bli tillagt større verdi enn lag avsatt etter reformasjonen. Lag av spesielt høy alder vil bli tillagt større verdi.

Selv om etterreformatoriske lag ikke er fredet, kan de være svært viktige av hensyn til de automatisk fredete lagene, spesielt i kontekster med mye organisk materiale og

grunnvannsproblematikk. Hvis de yngre kulturlagene blir fjernet, kan dette føre til oksygentilgang i dypereliggende, fredete lag. Dette notatet må derfor leses i sammenheng med Kevin Tuttle's notat om grunnvann og kulturlag

Ettersom traséene går innenfor middelalderbyen Bergen, må en regne med arkeologisk observasjon under store deler av gravingen. Med arkeologisk observasjon menes at arkeolog skal overvære graving i anleggsfase, for å dokumentere eventuelle kulturlag, og hindre at automatisk fredete kulturlag går tapt. Med arkeologisk utgraving menes at området må graves arkeologisk før anleggsarbeid kan begynne. Arkeologisk observasjon kan lede til at anleggsarbeid stanses midlertidig, og en arkeologisk utgraving må gjennomføres.

Figur 2 En generell oversikt over kulturlagstykkelser i middelalderbyen Bergen basert på arkeologiske registreringer og andre kilder er publisert i en rekke utforminger. De oppgitte tykkelser på kulturlag samsvarer ikke nødvendigvis med forekomst av automatisk fredete kulturlag. Denne versjonen er fra Riksantikvarens og NIKUs The Monitoring Manual (Riksantikvaren/NIKU 2008)

Omfang og detaljeringsgrad er en utfordring ved utredning av kulturlag i middelaldersk bygrunn. Det må hentes inn tilstrekkelig data til å kunne vurdere om en trasé er akseptabel eller vil bli svært skadelig for kulturlag. For vernemyndighetene vil det være ønskelig at denne dokumentasjonen er mest mulig dokumentert og detaljert. (Mange arkeologer vil aldri føle at «en har gravd dypt nok» – både rent bokstavelig, og mer metaforisk sett, i gjennomgang av tolkninger og materiale). For tiltakshaver vil det derimot ikke være behov for videre dokumentasjon hvis en trasé viser seg å være uaktuell av andre grunner. Dette vil delvis utkrystallisere seg ut underveis. En fortløpende vurdering i denne utredningen er derfor å vurdere når en har tilstrekkelig informasjon. Dette notatet inngår fortløpende og i ettertid som grunnlag for forskjellige tverrfaglige beslutningsnotater i prosessen med å komme frem til de beste traséalternativer med varianter, som skal gjennom full konsekvensutredning.

1.3 TRASEER

I «Bybanen Bergen sentrum – Åsane. Planprogram» (revidert 4. mai 2012) foreslås å fire varianter gjennom sentrum, som er vist på kartene Figur 3 og Figur 4. Delvarianter som har kommet til senere er ikke vist her.

Figur 3 Trasé A1 til A4

Utgangspunktene for traseene

- A1 Kaigaten – Christies gate – Småstrandgaten – Torget.
- A2 Kaigaten – Christies gate – Vågsallmenningen – Torget.
- A3 Kaigaten – Starvhusgaten – tunnel fra Markeveien – Nordnes – Vågen – Dreggen.
- A4 Kaigaten – tunnel fra Peter Motzfeldts gate/Christies gate/Markeveien

Figur 4 Trasé B1 til B4

- B1* Ytterst på Bryggen – Sandbrogate – tunnel til Slaktestomten.
- B2* Innslag i Finnegårdsgaten ved Kjøttbasaren og tunnel til Slaktestomten, holdeplass i fjell under Krohnengen.
- B3* Videreføring av A3.
- B4* Videreføring av A4.

Hva de forskjellige traséene innebærer av inngrep (bane, holdeplass, tunellinnslag) er kort listet opp i Tabell 1 i neste kapittel.

I høring av forslag til planprogram for bybane Sentrum – Åsane, varsler Riksantikvaren at flere traséer vil kunne medføre innsigelse på bakgrunn av graveomfang, påvirkning av grunnvannstand, inngrep i automatisk fredete kulturminner, trykk og mulig skade på omliggende kulturlag. Planprogrammet revidert 4. mai 2012 innebærer en del endringer, men det er verdt å merke at Riksantikvaren varslet mulig innsigelse på trasé over Vågsalmenning, tunellinnslag i Finnegårdsgaten og trasé med tunellinnslag i Sandbrogate. Det kan også merkes at Riksantikvaren ikke varslet dette for kulturlag utenfor Bryggen.

2 Gjennomgang av data

I det følgende skal kulturlag beskrives i forhold til traséalternativer. Traséene beskrives gate for gate, disse i stigende rekkefølge etter trasébokstav og tall. Hver gate blir kort beskrevet med utstrekning og arkeologisk/historisk bakgrunn. Deretter følger kort beskrivelse av arkeologiske undersøkelser, rapporter o.l. hvor det legges vekt på å trekke ut relevante opplysninger. Beskrivelse av traséene kan ikke være fullt utdypende etter arkeologisk standard som rapport. Dette er et utredningsnotat. Det viktige vil her være å indikere på hvilke dybder, eller nivå over havet, en kan treffe kulturlag, og hvilken beskaffenhet disse har. Ang henvisninger vil det i stor grad bli vist direkte til BRM-numre fremfor forfatter av rapport. Likedan henvises det direkte til arkivnummer i Riksantikvarens arkiv. Dette er en enklere og mer leservennlig løsning enn tradisjonell henvisning etter Harvardsystemet som ville gitt mange parenteser og a-, b- og c-henvisninger i dette tilfellet. Enkelte notater og eldre rapporter mangler BRM- eller NIKU-nummer, og det henvises da til forfatter.

Hver gate avsluttes med en oppsummering hvor mulige inngrep vurderes mot kjent kunnskap, og en antagelse om hvordan vernemyndigheter vil forholde seg til inngrepet. NB: Disse antagelsene er skjønnsmessige, og selv om de er gjort på faglig bakgrunn er de på ingen måte bindende for Riksantikvar eller vernemyndigheter.

Mange av rapportene er ikke publisert. I første rekke har jeg forholdt meg til rapportene, og ikke gått inn i det originale tegnearkivet. Dette kan gjøres for å finne høyder og nivelleringer som flere steder ikke er spesifisert i rapporter. Mange steder er hull og grøfter nevnt uten nærmere plassering, men kan gjenfinnes i det originale dokumentasjonsmaterialet for hver enkelt arkeologisk undersøkelse.

Arkivarbeidet innebærer derfor særlig fokus på en del gater som kan få forskjellige former for inngrep etter hvilken løsning som blir valgt. Mens bane som går i dagen medfører inngrep ned til en gitt dybde, ca 1 m, vil holdeplass og tunellinnslag medføre mer omfattende inngrep. Kolonne 3 i Tabell 1 viser hvilke tiltak som kan være aktuelle i de forskjellige gatene. I noen grad vil alternativene berøre nærliggende gater, det bør også vises oppmerksomhet mot disse, som f.eks Rosenkrantzgate over tunellinnslag i Finnegårdsgate.

Notat:

Kulturlag i middelalderbyen Bergen | Bybanetrasé Bergen sentrum – Åsane

Revisjon:

Gate	Trase	Mulige inngrep	Rapport	Notat	Utredning	Relevant uttale	Litteratur
Christies gate	A1, A2, A4	bane, tunellinnslag	BRM 37 BRM 235 BRM 567 BRM 336 BRM 901		NIKU 22340000		
Småstrandgaten	A1, A2	Bane	BRM 690				
Torget	A1, A2	Bane, holdeplass	BRM 14 BRM 21 BRM 102 BRM 191 BRM 347 BRM 523	E-248/9.1 Torget 9 E-248/9.1 Torget 13:	NIKU 1561341 NIKU 15620792	E-248/9.1 Torget 7	
Vågsallmenning	A2	Bane	BRM 12 BRM 20 BRM 544 BRM 549 BRM 574 BRM 582 BRM 963 Fett 1948 Larsen 1970		NIKU 15620792		
Starvhusgaten	A3	Bane	E-248/9.1 Råd-/Starvhgt	Sognnes 1974			
Torgallmenning	A3	Bane	BRM 491	Kock 1981		E-248/9.1 Torgallmenningen	
Markeveien	A3	Tunellinnslag					
Holbergsallmenning til Holbergskaien	A3	Bane, kulvert, tunellinnslag, brofundament	NIKU 22384 NIKU 22385				
Peter Motzfeldtsgate	A4	Tunellinnslag	BRM 37 BRM 106 BRM 108 BRM 180 BRM 229 BRM 284 BRM 323 NIKU 22360000			E-248/9.1 Strømgaten/Peder Motzfeldtsgate	
(Nygaten)	A4	Kulvert for tunell	BRM 106 BRM 204 BRM 273				
Marken	A4	Tunellinnslag	BRM 178 BRM 176 BRM 188				
Bryggen	B1	Bane	NIKU 22327		NIKU 1561341		
Slottsgaten	B1, B3	Bane, kulvert, brofundament	BRM 48	BRM 263		BKK 2000	
Sandbrogate	B1, B3	Bane, kulvert, holdeplass, brofundament, tunellinnslag	BRM 3 BRM 41 BRM 48 BRM 522 BRM 545 BRM 555 BRM 943 NIKU 22378	E-248/9.1 Ø. Dreggsallm. 4 / Sandbrog 7 (Enger 1973)	NIKU 1561341	KU-Skansentunellen	Helle 1982 Helle 2005 Hansen 1994 Hansen 2005
Finnegårdsgate	B2	Tunellinnslag	BRM 104 BRM 110 BRM 135 BRM 186 BRM 230 BRM 473 BRM 490 BRM 904			E-248/9.1 Finnegårdsgate	Hansen 1994 Hansen 2005
Bradbenken	B3	Kulvert, brofundament	BRM 250				

Tabell 1 Gater som berøres av de forskjellige traséalternativene, med beskrivelse av mulige tiltak, arkeologiske rapporter og annet arkeologisk relatert kildemateriale. Gatene er presentert etter trasénavn, i stigende rekkefølge etter bokstav og tall.

2.1 CHRISTIES GATE (A1, A2, A4) – BANE, TUNELLINNSLAG

Christies gate strekker seg fra Rådstuplassen til Muséplassen. Den krysses av Starvhusgaten / Kaigaten med dagens bybanetrasé. Fra dette krysningspunktet og nordover innebærer alternativ A1 og A2 bybane i dagen frem til Småstrandgaten. Alternativ A4 kan innebære tunellinnslag i Christies gate.

2.1.1 *Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)*

Christies gate ble anlagt i 1857, og befinner seg utenfor selve middelalderens bykjerne. Bergens bymark eller takmark omfattet imidlertid et større område som lå innenfor byens jurisdiksjon og bruksområde. Innerste del av Alrekstadvågen (Lungegårdsvann) strakk seg trolig inn til sørligste del av dagens Torgallmenning, og det var da trolig strandlinje ved krysset Christies gate/Starvhusgate. Herfra går Christies gate nordover opp den lille bergryggen som har skilt Vågen og Alrekstadvågen. Den innerste delen av Alrekstadvågen ble fylt opp med garveriavfall og lignende i tiden etter 1625 da skomakerne ble beordret å flytte virksomheten sin fra Vågsbunnen.

2.1.2 *Arkeologiske undersøkelser*

Det er ikke undersøkelser å vise til i selve strekket, men flere nærliggende undersøkelser kan bidra:

BRM 37

Den arkeologiske observasjonen av grunnarbeider på Rådhusets tomt i 1972 kan gi gode indikasjoner for traséen i Christies gate, men også for Peder Motzfeldtsgate. Undersøkelsen var grovmasket, men det ble påvist omfattende utfyllinger i tidligere strandsone og ut i sjø (Lille Lungegårdsvann). I strandsonen var terrenget hevet med 1,7 meter av fylling, mens det var hevet med 0,5 meter 25 meter mot nord. Ut fra gjenstandsmaterialet ble det antatt at fyllingen begynte på begynnelsen av 1600-tallet. Mot nord var man oppmerksom på spor etter Allehelgenskirken. To løsfunn av søyleskaft kan ha vært relatert til denne, men massene var svært omrotet.

BRM 235

Arkeologisk observasjon ved grøftegraving på Festplassen, like ved Kaigaten og Christies gate. Det ble gravet litt over to meter, og organiske lag ble truffet ca. 120 cm under overflaten (NB, ikke målestokk på profiltegnning, men det ser ut til å være standard 1:20). Det ble tegnet en profil og funnet etterreformatorisk keramikk som indikerer at fyllingen tok til rundt 1600 eller senere.

BRM 567

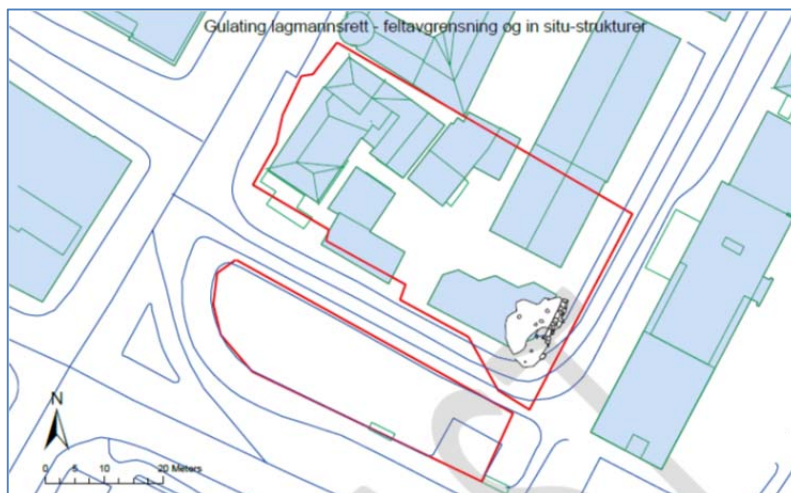
Denne undersøkelsen av Rådhuskvartalet (gaten) i 2001 omfattet boreprøver og prøvehull. Boreprøve 1 er like ved krysset Christies gate / Kaigaten. Prøven var 4,8 m dyp, fra 2,9 moh. Kulturlag med humusholdig jord ble truffet 0,9 moh., altså to meter ned fra overflaten. Disse var trolig etterreformatoriske. De nederste 0,8 m var naturlig grus og stein. De resterende 4 boreprøver og 2 prøvehull på tomten ga heller ikke funn av automatiske fredete kulturminner.

BRM 336

På Rådstuplassen, vest for Rådhuset, og mot Christies gate, ble det gravd en 5,5 m lang grøft i 1991. En meter ned i bakken ble det påvist et lag med dyremøkk, like over naturgrunn av grov sand og grus. Laget er trolig eldre enn det nærliggende gamle Rådhuset, og antas å stamme fra senmiddelalder eller tidlig etterreformatorisk tid.

BRM 901

Graving av tomt for Gulating Lagmannsrett ble systematisk og tilnærmet kontinuerlig overvåket av arkeolog. Det ble påvist en kaikonstruksjon fra rundt 1600, som viser opprinnelig strandlinje på denne tiden. Hovedsakelig ble det påvist moderne bygningsrester og sekundært deponerte avfallsmasser. Utfylling av området må ha skjedd i størst skala fra 1600-tallet, med hovedvekt på 17-1800-tallet. Det ble gjort enkelte løsfunn av gjenstander som kan være middelalderske.

Figur 5 Reguleringsområde med påvist kaikonstruksjon

NIKU 2234000

BRM 336 er en av flere undersøkelser som beskrives i NIKU 22340000. Dette prosjektet var en arkivgjennomgang av arkeologiske undersøkelser i og nær det gamle Rådhuset, etter at sprekkdannelse ble oppdaget i bygningen mot slutten av 2001. Det gamle Rådhuset ble trolig reist rundt midten av 1550-tallet, «og så vidt man vet nådde den middelalderske bebyggelsen aldri så langt sør som til der hvor det gamle Rådhuset står»(22340000:2). Det er utført tre gravinger inne i bygningen, alle med etterreformatoriske spor. Det ble imidlertid påvist et organisk lag som kanskje kan relateres til eldre jordbruk, mulig fra senmiddelalder.

Arkivgjennomgangen nevner videre tre undersøkelser på østsiden av det Gamle Rådhuset. Samlet gir undersøkelsene et inntrykk av rundt 0,5 m tykke kulturlag i området (eldre avsetninger under veidekke og fyllmasser). Disse kulturlagene er etterreformatoriske, men de dypeste som ikke er datert, kan teoretisk sett inneholde spor av eldre jordbruk, som fra middelalderen.

2.1.3 Sammendrag og vurdering av Christies gate

«Tidligere undersøkelser ved Det gamle rådhuset, ved det nye Rådhuset, ved Manufakturhuset, i Peder Motzfeldtsgate/Kaigaten og i Kaigaten ved den tidligere Narvesenkiosken, har ikke påvist tilstedeværelsen av automatisk fredete kulturminner i de undersøkte områdene» (BRM 567:3). Christies gate føyer seg trolig inn i et slikt generelt bilde. Forventete funn vil være etterreformatoriske. En kan imidlertid ikke fullstendig utelukke funn av middelaldersk karakter, eller forhistorisk karakter, som dyrkingsspor.

Ved etablering av bane i denne gaten vil en trolig ikke berøre automatisk fredete kulturminner. En kan regne med at det stilles krav fra vernemyndigheter om periodevis arkeologisk overvåking for dokumentasjon av stratigrafi og for å kontrollere at en ikke ødelegger kulturlag.

2.2 SMÅSTRANDGATEN (A1, A2) – BANE

Småstrandgaten strekker seg fra Christies gate / Allehelgensgate til Torgallmenningen / Strandgaten, hvor den svinger ned til Torget. (Det siste strekket ned mot Torget hører formelt til Torgallmenningen, men behandles her i sammenheng med Småstrandgaten). Alternativ A1 følger gaten i bane, alternativ A2 innebærer kryssing av gaten fra Christies gate til Vågsallmenningen.

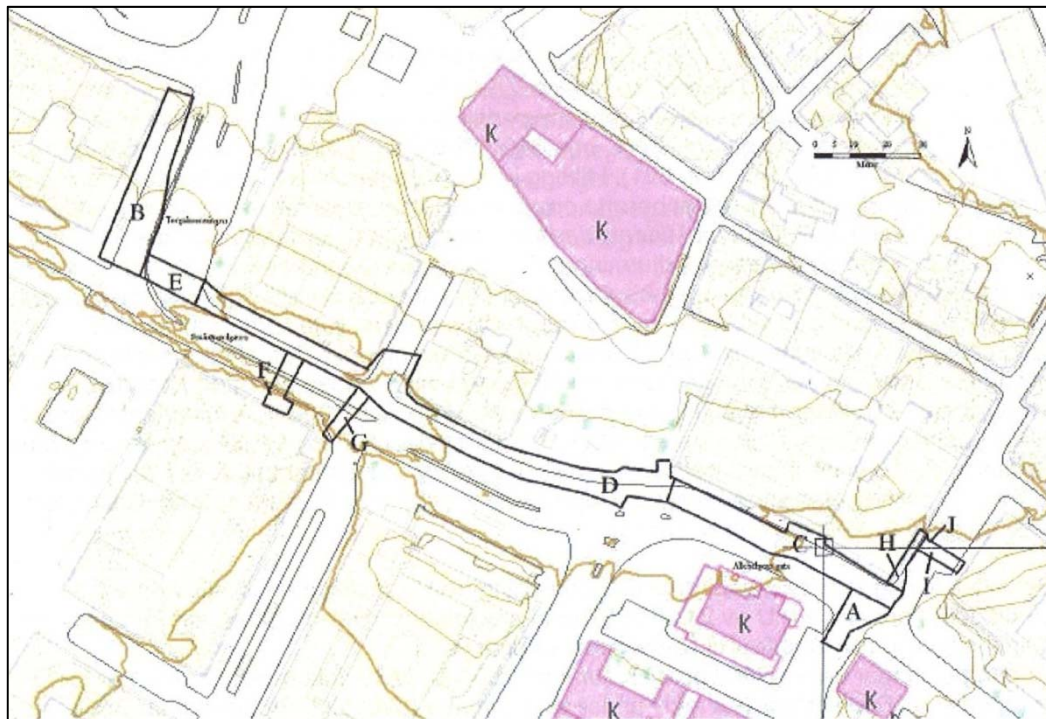
2.2.1 Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)

Småstrandgaten ligger i utkanten av den sentrale bebyggelsen i middelalderbyen, men i bosetningens umiddelbare ressursområde. Like mot øst har også Allehelgenskirken med hospital ligget i middelalder og frem til kort etter reformasjonen.

2.2.2 Arkeologiske undersøkelser

BRM 690

Den arkeologiske undersøkelsen består i grøfteobservasjoner under arbeid med diverse rør og installasjoner i grunnen i Alle Helgensgate, Småstrandgate og nedre Torgallmenning i 2007 og 2008. Undersøkelsen gir gode indikasjoner for A1 alternativet i Småstrandgaten. Grøftene er navngitt A til J, og de relevante vil bli nærmere presentert her:

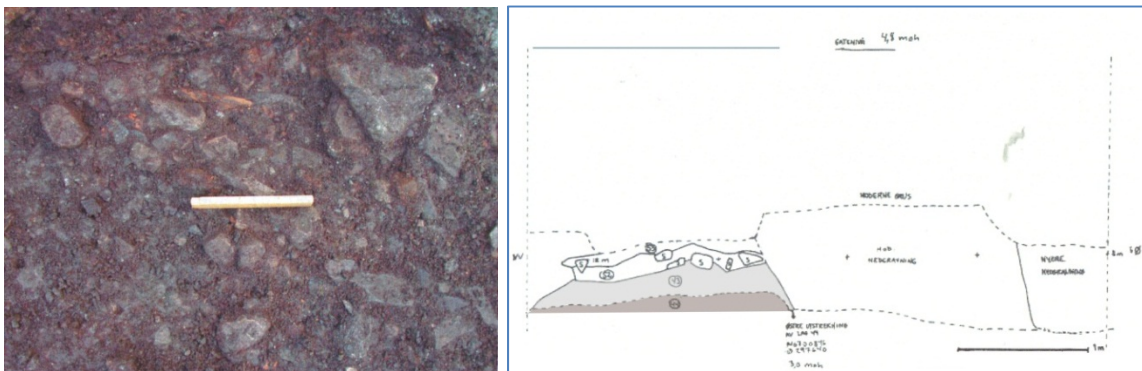

Figur 6 Kart over grøftegraving med arkeologisk observasjon, BRM 690. Sjakt B, D og E er i Småstrandgaten, sjakt B strekker seg fra Torgallmenningen ned mot Torget. Markeringene viser ikke reell bredde av de forskjellige sjaktene

Felt D

Denne grøften var 140 meter lang og opptil 8 m bred (se Figur 6). Varierende dybde, men generelt rundt 2 m. Gatenivå er rundt 5 moh. Grøften var preget av omrodede masser med funn av dyrebein og etterreformatorisk keramikk. I østre del av sjakt D, ned mot Vågsallmenning, ble det påvist et steinsatt felt, 4x0,75 m på 3 moh., ca. 1,8 m under bakkenivå (Figur 7). Denne steinsatte flaten kan

være rester av et eldre gateløp, og er anlagt etter 1410-1440. I massene like over steinsettingen, samt i profilvegg litt lenger øst, er det tatt ut dateringsprøver som begge gir senmiddelalder. Det er imidlertid også nyere gjenstander i disse massene. Massene har vært opprinnelig vært avsatt et annet sted, og er redeponerte ved steinsettingen, trolig like etter middelalder. Steinsettingen ble dekket med fiberduk og grus før igjenfylling av grøften. Bortsett fra feltet rundt steinsettingen, ble sjakt D gravd til steril bunn.

Figur 7 Steinsetting i profillag i sjakt D, mot Vågsallmenning. På plantegning er bakkenivå (4,8 moh.) markert, samt lag 43 (3,3 moh.) og steinsettingen (lag 44 – 3 moh.)

Felt E

Sjakten målte 17x8 m (se Figur 6). Bare moderne fyllmasser ble påvist, og fast fjell lå mindre enn 1 m under gateplan på ca. 5 moh.

Felt B

Denne 48 m lange sjakten var 3-4 m bred, i et gatenivå fra 4,5 moh. ved Torgallmenningen nedover til ca. 3 moh. mot Torget. For det meste ble det gravd 1,2 meter dypt. Det ble bare påvist etterreformatoriske funn, noen steder måtte grunnfjell pigges vekk. (Se også BRM 14 under Torget)

2.2.3 Sammendrag og vurdering av Småstrandgaten

BRM 690 beskriver avdekking av store områder i eller ved traséen. Flere steder er det gravet til steril bunn, og det generelle inntrykket er etterreformatoriske masser i grøfter som er preget av tidligere graving. Ned mot Vågsallmenning er det påvist lakuner med avsetninger som kan være fra senmiddelalder, 1,5 meter under bakkenivå. Det kan nevnes at det også ble påvist spor fra 1100-tallet i felt C, i Alle Helgensgate. Dette er utenfor traséalternativene for bybanen, men illustrerer at lakuner av fredede kulturlag vil kunne bli påvist, også i gater som er preget av moderne graving og fyllmasser, som Småstrandgaten.

Ved etablering av bane i denne gaten (alternativ A1) vil en trolig ikke berøre automatisk fredete kulturminner hvis en ikke graver dypere enn 1 meter. En kan likevel regne med at det stilles krav fra vernemyndigheter om arkeologisk overvåking for dokumentasjon av stratigrafi og for å kontrollere at en ikke ødelegger kulturlag. Ved kryssing av Småstrandgaten for bane over Vågsallmenning (alternativ A2), vil man kunne skade de påviste lagene i Småstrandgaten. Disse lagene virker ikke omfattende, det er ikke urimelig å anta at Riksantikvaren vil gi dispensasjon til arkeologisk utgraving av disse, hvis ikke banen kan legges like over eller ved siden av dem.

2.3 TORGET (A1, A2) – BANE, HOLDEPLASS

Torget ligger innerst i Vågen, avgrenset av Torgalmenningen i sør og Bryggen/ Bryggesporen/ Vetrilidsalmenning i nord. Mot sørøst avgrenses Torget av Vågsalmenning. Alternativ A1 og A2 går over dagens veistrekking på Torget, A1 kommer fra Torgalmenningen/Småstrandgate i sør, mens A2 kommer fra sørøst, Vågsalmenningen. Traséene innebærer også holdeplass på Torget.

2.3.1 *Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)*

Dagen veistrekking over Torget ligger på gjenfylte masser oppå opprinnelig sjøbunn. Den nordre del av Torget ligger nærmest opprinnelig strandlinje, nær en bukt som hadde hjørne inn i Vetrilidsalmenning / Kong Oskars gate før den vender sør mot Eyrastein, neset hvor Korskirken ble bygget rundt 1150. Sør for dette området gikk Vågen lengre inn, helt inn forbi dagens Domkirkegate. Torget ligger altså på utfylte masser. Dette defineres som kulturlag, og har høyt organisk innhold. Imidlertid er disse i stor grad etterreformatoriske langs traséen.

2.3.2 *Arkeologiske undersøkelser*

BRM 14

Denne undersøkelsen besto i en rekke observasjoner/oppmålinger fra grøftegraving og skiftning av rør rundt Lidohjørnet i 1970. Det ble påvist rester av flere brannlag. Det ble også gravet et hull, 2,5x1m, i midten av nedre Torgalmenningen, i linje ut fra Lidohjørnet. Dette må være ca. 3 moh. Her ble det påvist en murrest og etterreformatorisk materiale. Dette antas å ikke være eldre enn 1500-tall.

Rapporten er noe uklar med dybdeanvisninger, og må sjekkes mot tegninger i tegnearkivet. Se for øvrig BRM 347.

BRM 21

Arkeologisk observasjon av grøftegraving for kloakk/vann i fortau, nordvest for Torget 7-9. Bolverk, kisteveit og redeponerte brannlag (fyllmasser) ble observert. Dybder på kulturlag er ikke oppgitt i rapport, og må sjekkes mot originaltegninger i tegnearkivet.

BRM 102

Registrering langs Televerkets kabelkulvert over Torget i 1981-1982. Traséen gikk fra Finnegårdsgate til nedre Torgalmenningen, altså like på utsiden av dagens veistrekking. Grøften var 3,5-4 m bred og ble gravd i varierende dybder fra 1,5 til 3 meter. Det var store mengder omrotede masser og fyllmasser, fra graving av rør i området. En påviste steinsatte kaifronter fra sent 1800-tall og laftekasser og kaikonstruksjoner fra 1700-tallet. Gjenstandsmaterialet var sparsomt, men det var ingen funn av automatisk fredete kulturminner.

(Dybder oppgis i noen grad i rapport, dette kan sjekkes i originaltegninger i tegnearkivet)

BRM191

I en grøft rundt Torget 13 og inn ved Bryggesporen 1 – 2 ble det påvist rester av et forstyrret brannlag 40-45 cm under – og steinheller 70 cm under – fortausnivå. Dette er ikke videre beskrevet i rapporten som konsentrerer seg mer om andre områder i Vågsbunnen. Vi kan trygt gå ut fra at dette er en yngre brann.

BRM 347

BRM 347 var en liten utgraving på få kvadratmeter, like nord for Lidohjørnet i 1992, i forbindelse med utbedring av vann og avløp. Beskrevet som utfyllende til BRM 14, som er mangelfullt dokumentert etter moderne standard. Det ble avdekket flere faser av igjenfylling i opprinnelig sjø. Kulturlag ble påtruffet under moderne masse og rør, i en høyde av 1,10 moh. (anslagsvis 1,5 m under gatedekke). Dette var en steindekning på et plankedekke, trolig i bruk fra en gang etter 1582 til en gang på 1600-tallet. Under dette ble det påvist flere (kai/utfyllings)-faser. Den første sikre fasen for igjenfylling begynte her rundt 1490-1500, med spor av tilhørende treverk. Sporene fra denne fasen strekker seg opp til like over havnivå.

Området strekker seg fra 10-11 til 18 m nord for antatt opprinnelig strandlinje som gikk anslagsvis 9-10 meter sør før hjørnet av Torgallmenningen 1 /Lidohjørnet.

BRM 523 Fisketorget og Blomstertorget

185 m grøftegraving i bredde fra 1 til 4 m på Fisketorget og Blomstertorget i 1992. Det ble stort sett gravd 1 meter dypt, men opptil halvannen meter enkelte steder. Det ble ikke gjort funn eldre enn 1900. Hovedgrøften gikk nær dages kaikant, men flere sidegrøfter strakte seg nesten inn til dagens vei over torget, og ga heller ikke funn, men viste at de øvre avsetningene er forstyrret av tidligere anleggsarbeider (for eksempel BRM 102)

E-248/9.1 Torget 7

I brev av 02.05.2001 gis det tillatelse til utskifting av fettutskiller ved Torget 7, med arkeologisk observasjon. Interessant i denne sammenheng er formuleringen «Graveområdet ligger i den delen av Vågsbunnen/Torget som ble fylt ut hovedsakelig i etterreformatorisk tid, og tykke organiske utfyllingslag og bolverkskar fra 16- og 1700-tallet ligger bevarte under de moderne overflatemassene. Ut fra undersøkelser foretatt andre steder i Vågsbunnen, regnes det med at overgangen til automatisk fredete kulturlag – dvs. kulturlag fra før 1537 – ligger på en dybde av minst 2 meter fra overflaten.»

E-248/9.1 Torget 9

Notat med arkeologisk vurdering av en grunnundersøkelse med boreprøve fra bakkenivå (1,7 moh.) til 2,5 moh. Organisk innhold treffes forholdsvis grunt, fra 0,7 moh. er innholdet overveiende organisk. Likevel, det er etterreformatoriske gjenstander helt ned til steril sjøbunn på 1,5 moh.

E-248/9.1 Torget 13:

Sonderinger utført av Noteby. Det er påvist organiske masser og laftekar under bygget (Torget 13), men rapporten har ingen arkeologisk vurdering.

NIKU 1561341

Utredning for Parkeringsanlegg sentrum øst. Beskriver kort Vågsbunnen som helhet «med kulturlag av betydelig tykkelse».

NIKU 15620792

Rapporten er som tittelen sier en «Sammenstilling av arkeologiske data om bevaringstilstand mfl. i bydelen Vågsbunnen, Bergen, 2012». Nyere boreprøver fra Vågsbunnen samt noen eldre utgravingsprosjekter, er sammenstilt for å kartlegge tykkelser, dybder, alder og bevaringstilstand og

-forhold for kulturlag og grunnvann. Utgangspunkt for undersøkelsen er setningsskader og påviste endringer i grunnvannsforhold rundt Nedre Korskirkeallmenning.

Rapporten omhandler ikke Torget direkte, men konklusjonene er relevante for Torget og Vågsallmenningen.

De eldre utgravingene er ikke umiddelbart sammenlignbare med nyere boreprøver, og konklusjonene er forsiktige. Vågsbunnen har en langt mer heterogen opprinnelig topografi, og større lokale variasjoner i bevaringsgrad og –forhold, enn Bryggen. Imidlertid pekes det på at bevaringsforhold generelt ser ut til å være bedre for de dypere liggende middelalderske kulturlagene, «... den store nedbrytingstrusselen er mot de etterreformatoriske og nyere organisk-rike kulturlagene» (s.75).

2.3.3 Sammen drag og vurdering av Torget

Så sant man ikke går dypt (mer enn 1 meter) langs dagens veistrekk på Torget, vil man trolig ikke treffe automatisk fredete kulturlag, ettersom store deler av området har vært fyll ut etter 1535.

En må likevel regne med at det stilles krav fra vernemyndigheter om arkeologisk overvåking for dokumentasjon av stratigrafi og for å kontrollere at en ikke ødelegger kulturlag. Eventuelle automatisk fredete kulturlag vil ligge dypt, antagelig mer enn 2 meter under dagens gatenivå.

Imidlertid er det store mengder organisk innhold i massene, noe som må antas å ha betydning for grunnvannstand og forråtning/komprimering av nyere tids kulturlag. Inngrep i nyere tids organiske kulturlag kan føre til at de dypere liggende automatisk fredete kulturlagene eksponeres for oksygen og annen påvirkning. Ved Torget ligger likevel eventuelle automatisk fredete kulturlag så dypt at de er nær eller under havnivå, og er da i stor grad beskyttet av sjøvann.

2.4 VÅGSALLMENNINGEN, ØVRE OG NEDRE (A2) – BANE

Vågsallmenningen strekker seg i Øvre og Nedre Vågsallmenning, fra Allehelgensgate til Torget. Alternativ A2 medfører bane fra Christies gate gjennom Øvre og Nedre Vågsallmenning, til Torget.

I høring av forslag til planprogram for bybane Sentrum – Åsane, varsler Riksantikvaren at trasé over Vågsallmenning vil kunne medføre innsigelse på bakgrunn av graveomfang, påvirkning av grunnvannstand, inngrep i automatisk fredete kulturminner, trykk og mulig skade på omliggende kulturlag.

2.4.1 Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)

Som nevnt gikk Vågen opprinnelig inn til dagens Domkirkegate, og utfylling av dette grunne sjøområdet var trolig i gang i høymiddelalderen. Opprinnelig strandlinje gikk trolig tvers over øvre Vågsallmenning, som vist i Figur 1. Før 1507 var Skomakerstredet blitt overgang fra Brygge- til Strandsiden, trolig med en form for fjelebro for deler av stretet (Helle 1982:717). Vågsallmenningen, med unntak av de øverste meterne, nærmest Allehelgensgate, er bygget på slik utfylt sjøbunn. Store deler av utfyllingen (Nedre Vågsallmenning) må ha skjedd på 1500-tallet.

Allmenningen ble regulert etter brannen i 1582, og het opprinnelig Rådstualmenningen frem til brannen i 1702. Navnet Vågsallmenning ble da brukt på dagens Torgallmenning (Hartveit og Skreien 2009:483).

Før arkeologi ble en del av offentlig forvaltning var det kjent at det var mer en 5m tykke kulturlag med skomakeravfall over sjøbunnen i dette området (Bendixen 1899). De utfylte massene defineres som kulturlag, og vil også ha høyt organisk innhold (setning, grunnvann). Imidlertid er trolig store deler av massene etterreformatoriske.

2.4.2 Arkeologiske undersøkelser

Det har vært flere undersøkelser i Vågsallmenningen, vi begynner beskrivelsen med Øvre Vågsallmenning og jobber oss nedover mot Torget. Som nevnt i kap. 2.2.2 om Småstrandgaten, er det påvist automatisk fredete kulturlag i Allehelgensgate/småstrandgate. Ved inngangen til Øvre Vågsallmenning, i Småstrandgaten, er slike påtruffet 1,5 meter under gatenivå (BRM 690).

Fett 1948

I et notat fra 1948 beskriver Per Fett observasjoner gjort under arbeidet med Vestlandsbankens tomt på Rådstuplass 2. Dette er tomten mellom Allehelgensgate og Vestre Skostredet, som i dag huser Nordea (Allehelgensgate 2-4), og ligger øverst i Øvre Vågsallmenning. Da man grov seg gjennom bolverk kom man til opprinnelig strandlinje og fant rester av en båt, hvorpå arkeologen Per Fett ble tilkalt. Fett påviste bolverk, en brønn, to garvekar og murer, gotiske søyleprofiler (sekundære) og tykke lag av hoggeflis og garveriavfall «i gjennomsnitt et par meter tjukt». Ut fra dagens høyder kan vi anta at det er rundt 4 meter fylling over opprinnelig topografi. Ut fra det beskrevne gjenstandsmaterialet er dette typer hvorav flere kan tidfestes til sen middelalder eller tidlig etterreformatorisk tid.

BRM 20

Utgravingen av Vestlandsbankens tomt i 1963 var et resultat av Vestlandsbankens utvidelser mot vest, og blant annet begrunnet med Fetts observasjoner fra 1948. Det ble påvist flere bygninger, bl.a. to steinkjellere. Hovedvekten av gjenstandene var fra 15 og 1600-tallet, men også enkelte gjenstander fra 1400-tallet ble gravd frem.

BRM 12

Observasjon av nedlegging av vannrør over (Øvre) Vågsallmenning, i en ca. 65 m lang grøft som svinger 90° inn i Skostredet. Røret ble lagt 1,40-1,80 m under dagens nivå. Det ble påvist konstruksjonsrester og keramikk, i overveiende grad etterreformatorisk, men også stykker som kan stamme fra 1400-tallet. Avstand fra gateplan til organiske lag under fyllmasse var 60-100 cm. Dette var ikke avsatte lag, men redeponerte lag for utfylling av havneområde, antatt å være tidligst fra 1400-tallet. (1500-tallet stemmer trolig bedre). Det ble også påvist rester av murkonstruksjoner i området.

NIKU 22376

Tre boringer på Øvre Vågsallmenning. Kulturlag ble påvist vel en meter under bakkenivå (organisk materiale, tegl og læravfall). Rapporten konkluderer med at det trolig er urørte kulturlag i hele området, og indikerer automatisk fredete kulturlag, antagelig minimum 2 meter under bakkenivå.

BRM 574

Overvåking ved rehabilitering av avløpsrør. Graving ned til 1,9 m under gatenivå uten funn av automatisk fredete kulturminner. Opprinnelig avsatte lag ble truffet 1,80 meter under bakkenivå. Over dette var omrotede masser pga tidligere graving for rør, organiske masser er nevnt fra 120 cm under bakkenivå i en av de omtalte grøftene.

BRM 582

Store deler av Øvre Vågsallmenning ble fjernet til 70 cm under dagens nivå for legging av nytt gatedekke. Det ble gravd 7 plantekummer som gikk ytterligere 50 cm ned. Det ble gravd et rør til installasjon (damporgel) midt på plassen, 50-70 cm dypere.

I to av plantekummene, samt rørgaten, kunne det konstateres urørte lag i bunn, dvs. 120-140 cm under bakkenivå. Lagene var trolig fra 1600-tallet, med en liten mulighet for at de ble avsatt på 1500-tallet.

Rørgaten fortsatte nedover mot Nedre Vågsallmenning. Etterreformatoriske lag ble funnet 1 meter under gatedekket. Det ble også påvist en lav murkonstruksjon, med en gjenbrukt kirkestein (middelaldersk).

BRM 549

Observasjon ved reparasjon av ledningsbrudd utenfor Vågsallmenning 3. Rørets øverste punkt var 0,91 moh. (mer enn 1,5 meter under dagens bakkenivå). Ingen funn eldre enn 1700-tallet, men deler av en murkonstruksjon ble observert.

BRM 544

Arkeologisk utgraving i krysset Nedre Korskirkeallmenning/ Nedre Vågsallmenning. Det ble påvist middelalderske dateringer, men svært dypt, under middelvannstand. Flere lag med laftekar. Rapporten konkluderer med at dette området var tørt ved inngangen til 1500-tallet, kanskje en kaifront. Sporene fra middelalder er likevel mer enn 2 meter under dagens nivå.

BRM 963

Arkeologisk observasjon ved installasjon av sprinkleranlegg i Vågsallmenning 8. Tiltaket medførte graving 1,4 m under bakkenivå utenfor bygningen i eksisterende grøft. I grøfteveggen ble det observert treverk som «Trolig ikke er særlig gammelt».

Rapporten nevner at tidligere registreringer i området har vist at overgangen til middelalderske lag skjer omkring 1,5 meter dybde. Her kan det føyes til at middelalderske lag lå dypere enn 2 meter under gravingen BRM 544, 20 meter mot sørøst.

Arne Larsen 16/6 1970

Observasjon ved Holbergstatuen: 4m nord for gjerdet rundt statuen var en kisteveit, med topp 1,5 meter under gatedekket. Organiske lag med tømmer ble observert, men dybder er ikke oppgitt.

NIKU 15620435

Arkeologisk undersøkelser av 4 grunne hull i kjeller i Vågsalmenning 1. Nevnes her fordi konklusjonen bl.a. sier at: «... alt tyder på at overgangen til middelalderske kulturlag vil ligge ganske dypt i dette området».

NIKU 15620792

Rapporten er en «Sammenstilling av arkeologiske data om bevaringstilstand mfl. i bydelen Vågsbunnen, Bergen, 2012» og allerede beskrevet under kap. 2.3.2. Utover å sitere konklusjonen fra BRM 544 omhandler ikke rapporten Vågsalmenning direkte, men konklusjonene er relevante for Vågsalmenning og Torget. Det pekes på at bevaringsforhold generelt ser ut til å være bedre for de dypere liggende middelalderske kulturlagene, «... den store nedbrytningstrusselen er mot de etterreformatoriske og nyere organisk-rike kulturlagene» (s.75).

2.4.3 Sammendrag og vurdering av Øvre og Nedre Vågsalmenning

Om en følger trase fra Øvre Vågsalmenning nedover mot Torget, begynner en på opprinnelig tørt land og kjører nedover opprinnelig bratt helling, som nå er strukket utover ved utfylling gjennom middelalderen, delvis fra Strandsiden, delvis fra sørøst (innerst i Vågen). Det er potensiale for middelalderske avsetninger langs hele strekket. I Småstrandgaten, ved innløpet til Øvre Vågsalmenning, er det påvist redeponerte middelalderlag og et mulig middelaldersk veidekke 1,5 m. under bakkenivå. Nedover langs Vågsalmenning kan en gå ut fra at middelalderske lag vil ligge enda dypere under dagens gatedekke. Over ligger yngre avsetninger, også omrodede lag. Generelt er de øverste 60-120 cm moderne masser og gatedekke. En rekke av rapportene fra Vågsalmenning viser til profiltegninger for nærmere angivelser av organiske lag. Disse tegningene er ikke sjekket, og kan gi mer detaljert kunnskap.

En må regne med at det stilles krav fra vernemyndigheter om arkeologisk overvåking for dokumentasjon av stratigrafi og for å kontrollere at en ikke ødelegger kulturlag. Eventuelle automatisk fredete kulturlag vil ligge dypt, antagelig mer enn 1,5 meter under dagens gatenivå.

Imidlertid er det store mengder organisk innhold i massene, noe som må antas å ha betydning for grunnvannstand og forråtning/komprimering av nyere tids kulturlag. Inngrep i nyere tids organiske kulturlag kan føre til at de dypere liggende automatisk fredete kulturlagene eksponeres for oksygen og annen påvirkning.

I høring av forslag til planprogram for bybane Sentrum – Åsane, varsler Riksantikvaren at trasé over Vågsalmenning vil kunne medføre innsigelse på bakgrunn av graveomfang, påvirkning av grunnvannstand, inngrep i automatisk fredete kulturminner, trykk og mulig skade på omliggende kulturlag.

2.5 STARVHUSGATE (A3) – BANE

Starvhusgaten strekker seg fra Torgallmenningen til Christies gate, regulert etter bybrannen i 1855. Alternativ A3 medfører at banen forlenges fra eksisterende endestopp i Starvhusgate videre over Torgallmenning.

2.5.1 *Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)*

Gatens navn henspiller på at byens skomakere i 1625 ble henvist til Lille Lungegårdsvanns nordøstlige bredder, av norrønt *starfhus* – verksted (Hartvedt og Skreien 2009:420). Gaten befinner seg utenfor middelalderens bykjerne. Innerste del av Alrekstadvågen (Lungegårdsvann) strakk seg trolig inn til sørligste del av dagens Torgallmenning, og det var da trolig strandlinje ved krysset Christies gate/Starvhusgate. Den innerste delen av Alrekstadvågen ble fylt opp med blant annet garveriavfall i tiden etter 1625.

2.5.2 *Arkeologiske undersøkelser*

BRM 60

Arkeologisk observasjon fra 1974 av en 8 m lang, 80-120 cm bred og opptil 3,6 m dyp grøft i gaten opp mot Torgallmenningen. Det ble påvist en rekke murer, antatt å stamme fra før en brann i 1850. Ingen middelalderske spor ble påvist. Massene i grøften oppgis å være fyllmasser av tegl og mørtel men det nevnes et parti med gråsvart «kulturlag» mellom to murer. Sondebor viste at laget var en meter tykt, og lå på leire, antatt å representere steril grunn. Da laget angis med anførselstegn savner det trolig spor av mennesker (dyrking / gjenstander).

E-248/9.1 Rådhusgate/Starvhusgate

Grunnundersøkelse med flere boreprøver, hvorav tre av dem i Starvhusgate. Ved to prøver ble morene påtruffet, 3,20 m og 2,40 m under bakkenivå. Den siste prøven stoppet i stein. Ingen automatisk fredete kulturminner ble påvist, men det ble observert humuslag over morenen. Det ble påvist og bygningsrester og teglstein. Rapporten konkluderer med at grad av arkeologisk oppfølging vil avhenge av type tiltak/inngrep.

2.5.3 *Sammendrag og vurdering av Starvhusgaten*

Arkeologisk sett burde det være uproblematisk å gå videre i Starvhusgate. Massene ser ut til å bestå av moderne fyll- og rivningsmasser ned til 2 meter under bakkenivå. Innimellom finnes etterreformatorisk tegl og andre rester. Det er påvist lag eller lommer med humus eller jord over steril grunn, men ikke hvorvidt disse er kulturlag og er automatisk fredet. En kan likevel regne med en begrenset arkeologisk observasjon fra vernemyndigheter.

2.6 **TORGALLMENNINGEN (A3) – BANE**

Strekker seg fra Torget til Christies gate til Ole bulls plass. Alternativ A3 medfører at banen krysser Torgallmenningen fra Starvhusgate til Markeveien.

2.6.1 **Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)**

Området ble regulert som allmenning etter 1582, fra 1660 med navnet Vågsalmenning. Ble hetende Torgalmenningen fra 1702, og dagens utforming er i stor grad fra 1916.

2.6.2 **Arkeologiske undersøkelser**

E-248/9.1 Torgallmenningen

Riksantikvaren gir tillatelse til 0,5 m graving uten arkeologisk observasjon.

Kock 1981

Besiktigelse av uanmeldt graving av grøft ved Turistinformasjonen (like nord for trasé). Det ble gravd til fjell. Over grunnfjell er et oppfyllingslag, etterreformatorisk, trolig 1800-talls.

(Fant ikke profiltegnning med dybder, men denne kan letes opp i tegningsarkiv)

BRM 491

Store deler av Torgallmenningens øvre lag, opptil 1 meter, ble fjernet som del av oppussing øst i området. Mot Ole Bulls plass ble strengt tatt bare asfalt og underliggende pukk fjernet. «Området er gjennomskåret av eldre grøfter og kloakk og vannledninger.»

Det ble bare funnet grunnlag for å dokumentere en liten profil i nordøstre del av Torgallmenningen. Man fant kulturlag fra 1700-tallet, kanskje 1600-tallet, 1,7 meter under bakkenivå.

2.6.3 **Sammendrag og vurdering av Torgallmenningen**

Torgallmenningen fremstår som et område med omfattende utskiftninger i nyere tid. Det burde være relativt uproblematisk, arkeologisk sett, å krysse Torgallmenningen, fra Starvhusgate til Markeveien.

Små lakuner av kulturlag kan ikke utelukkes, men disse vil mest trolig være etterreformatoriske. Det vil trolig stilles krav om arkeologisk observasjon fra vernemyndigheter.

2.7 MARKEVEIEN (A3) – BANE, TUNELLINNSLAG, BROFUNDAMENT

Markeveien er ikke utredet. Markeveien forventes imidlertid ikke å representere store kulturminneverdier under bakkenivå.

2.8 HOLBERGSALLMENNINGEN TIL HOLBERGKAIEN (A3) – BANE, TUNELLINNSLAG

Holbergsallmenningen strekker seg fra Klosteret ned til C. Sundtsgate hvor Holbergskaien ligger. Ved valg av broløsning som del av trasé A3, vil bane komme ut fra fjell i nedre del av Holbergsallmenningen, og krysse Strandgaten og C. Sundtsgate, samt Holbergskaien. Dette vil trolig skje i form av fundamentering for bro Pilarer.

2.8.1 Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort).

Området ligger nord og nedenfor middelalderens Munkeliv kloster som ble brent i 1536. Kunnskapen om middelalderens bebyggelse utenfor den senere Muren er ganske usikker. Trolig disponerte Munkeliv området ut til Erkebispegården (Nykirken). Klosteret byslet ut gårder her på 1400-tallet, kanskje allerede i høymiddelalderen, og på slutten av middelalderen var det trolig gårder på begge sider av Strandgaten like ut til Erkebispegården. Nordre del av Holbergskaien ligger kanskje over klosterets brygge, her har det trolig også vært naust og sjøhus. Den daværende Nyallmenning ble anlagt på slutten av 1600-tallet, og fikk navnet Holbergsallmenning i 1857.

2.8.2 Arkeologiske undersøkelser

NIKU 22384 og NIKU 22385

To arkeologiske observasjoner på øvre del av Holbergsallmenningen, over området for tunellinnslag, ga ikke funn av automatisk fredete kulturminner

2.8.3 Sammendrag og vurdering av Holbergsallmenningen til Holbergskaien

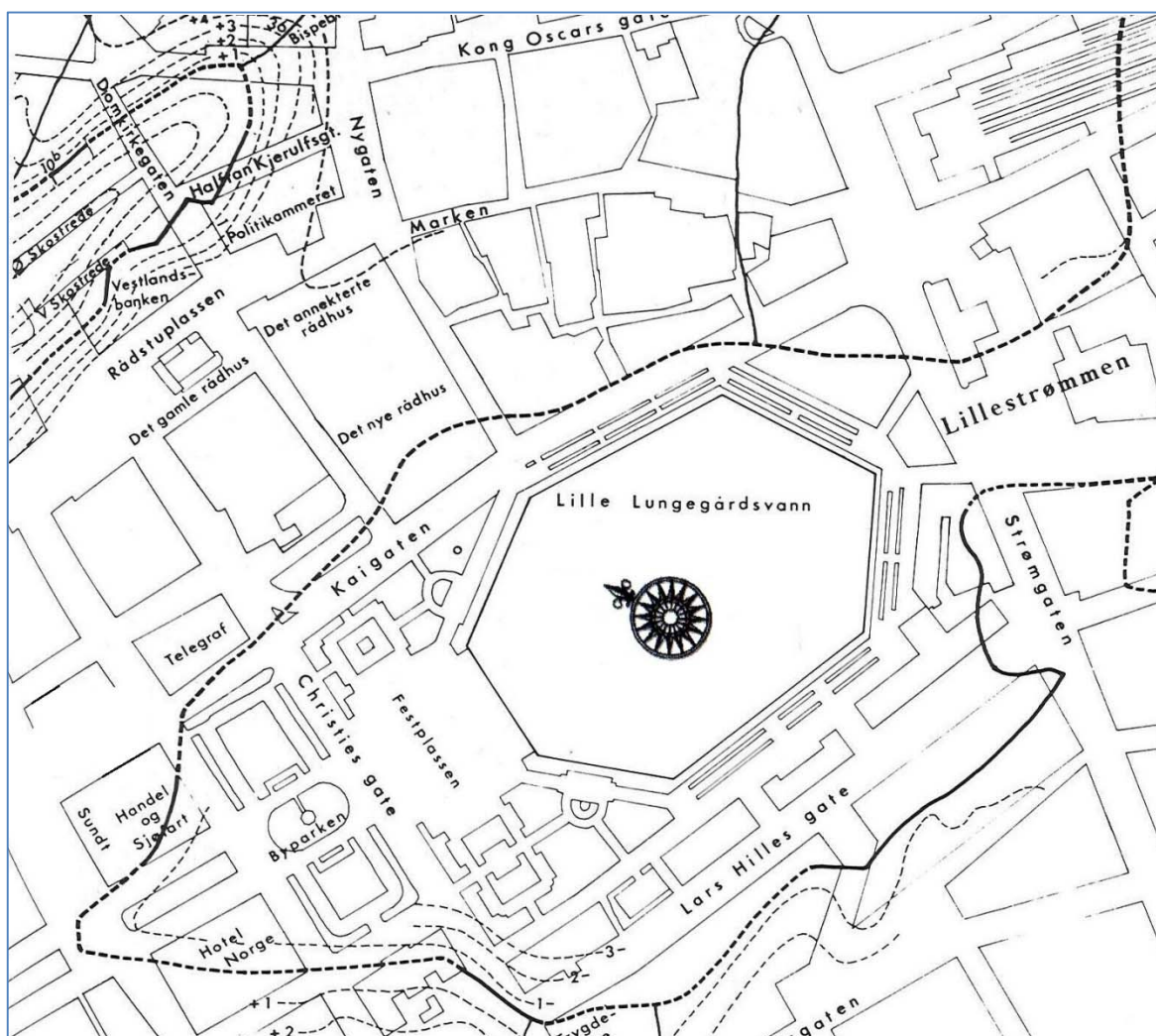
Arkeologisk kjennskap til området er begrenset, og skriftlige kilder viser potensiale for funn. De konkrete inngrep som følge av denne traséen er ennå ikke uttegnet (per sept. 2012). En må likevel regne med at det her stilles krav om arkeologisk overvåking, trolig også arkeologisk forundersøkelse eller utgraving for å kartlegge inngrepenes påvirkning på arkeologiske kulturminner.

2.9 PETER MOTZFELDTSGATE (A4) – TUNELLINNSLAG, HOLDEPLASS

Peter Motzfeldts gate går fra Kaigaten opp til Nygaten, mellom Manufakturhuset og Marken. Stigningen er fra ca. 2 til ca. 8 moh. (sosi-vis). En løsning for alternativ A4 er at bane svinger fra Kaigaten og går i tunell fra Peder Motzfeldts gate. I krysset Peder Motzfeldts gate / Kaigaten, og nedenfor Manufakturhuset, kan det være aktuelt med holdeplass og sporveksling.

2.9.1 Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)

Gaten fikk navnet i 1886, og ligger ved siden av Manufakturhuset, først bygget i 1646. Befinner seg utenfor selve middelalderens bykjerne, og som Marken var dette jordbruksland under Nonneseter kloster i middelalderen. Domkirkealmeningen gikk her etter brannen i 1702, men ble etter hvert skåret inn ned mot Lille Lungegårdsvann.

Figur 8 Opprinnelig strandlinje langs Lille Lungegårdsvann og innerst i Vågsbunnen. Helstrukket linje er verifisert, stiplet linje er antatt (Helle 1982:32). Strandlinjen har gått noe lenger ut ved Peter Motzfeldts gate slik at bukten ved Det nye rådhus har vært mer markert, jf. BRM 106 og 108 (neste side)

2.9.2 Arkeologiske undersøkelser

I det følgende beskriver de to første avsnitt Peter Motzfeldtsgate direkte. Videre følger forskjellige resultater fra områder i umiddelbar nærhet, deriblant fire fra Manufakturhuset (Peter Motzfeldtsgate 2)

BRM 106

Grøfteobservasjon for Telenor i 1982 over et større strekk, deriblant også Peter Motzfeldtsgate. Grøften er generelt oppgitt til 3,5 m bredde i gjennomsnitt, og 2 til 3 meters dybde. Rapporten er ikke helt enkel å følge, men opprinnelig strandlinje blir oppgitt å ligge ved Peder Motzfeldtsgates begynnelse, omtrent ved Kaigaten. Peder Motzfeldtsgate er «arkeologisk ødelagt», men det antydes at man først på slutten av 1500-tallet og på 1600-tallet har «inndraget området i bebyggelse».

E-248/9.1 Strømgaten/Peder Motzfeldtsgate:

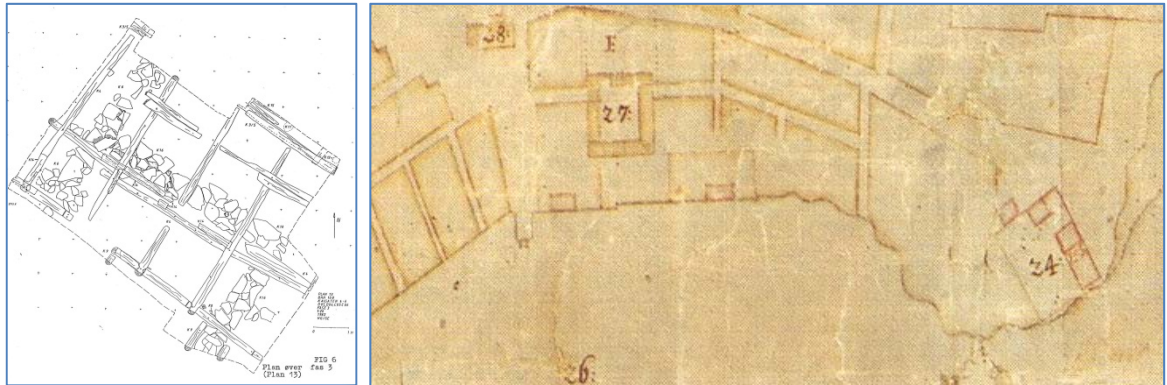
Ved graving av 60 cm dyp grøft langs hele Peder Motzfeldtsgate ga Riksantikvaren tillatelse uten krav om observatør. Det ble imidlertid påpekt at det kan påtreffes automatisk fredete kulturlag fra middelalderen i området.

BRM 37

Den arkeologiske observasjonen av grunnarbeider på Rådhusets tomt er kort beskrevet under kap. 2.1.2. Ut fra denne kan man vente fyllinger i sjø (Lille Lungegårdevann) fra tidlig 1600-tall, og arkeologiske spor fra etter den tid.

BRM 108

Arkeologisk utgraving av Kaigaten 4-6 før bygging av Sparebankens Vest sine lokaler. På tomten ble det gravd tre sjakter parallelt med Peter Motzfeldtsgate, og man dokumenterte 3 byggefaser på sandgrunnen. Den eldste, fase 3, strekker seg fra 1600-tallets senere del frem til en gang etter 1760. Konstruksjonene består av mur og bolverk, og tolket som sjøbod eller lignende bygningstype. Det blir foreslått at bygningen kan være den samme som avbildes på von Heines kart fra 1702, like sør for Manufakturhuset. Denne bygningen opptrer for øvrig på flere kart fra første halvdel av 1700-tallet, men fremstår noe mer monumentalt enn et naust (Harris 1991:forsats, 15, 33, 107). Fase 1 består av et steinfundament og fyllmasser som dekte hele feltet en gang rundt 1800, før 1810. Fase 1 avsluttes av lag 1, som dekker hele feltet, 0,5 til 1 meter under bakkenivå. De underliggende kulturlag ser ikke ut til å være mer enn 1 meter tykke, knapt nok så mye. Den naturlige sandgrunnen i feltet lå like over strandlinjen, som må ha gått noe mot sør, under Kaigaten, og trolig buktet innenfor Kaigaten mot vest.

Figur 9 Fundamentene fra fase 3 Kaigaten 4-6. Til høyre et utsnitt fra von Heines kart, nr.27 er manufakturhuset (Harris1991:45)

BRM 180

Observasjon ved graving i Marken 3, parallelt med Peter Motzfeldtsgate, like nord for Nordre Grønnesmauet. Opptil 2 meter tykke kulturlag ble påvist, og viser en rekke forskjellige deponeringer, bla en lomme med læravfall og et brannlag, samt senere forstyrrelser. Flere av lagene har høyt eller rent organisk innhold. Rapporten konkluderer med at bebyggelse her ikke kan ha tatt til før 1580.

BRM 229

Graving av to små felt i fløyene på Manufakturhuset. Felt B (2,60x1m, anslagsvis 1 m dypt) ble gravd i østre fløy som går langs Peder Motzfeldtgate. Det ble påvist en struktur på steril grunn, del av en mur eller et fundament, over et mulig stolpehull. Strukturen ble trolig etablert i løpet av andre halvdel av 1500-tallet. Datering er basert på gjenstandsfunn, hvorav ingen var middelalderiske. Rapporten avslutter med et ønske om videre arkeologisk observasjon, men arkeologisk utgraving blir vurdert som unødvendig på grunn av «total lack of medieval remains» (BRM 229:2)

BRM 284

Arkeologisk observasjon av grøftegraving for utskifting av rør langs østre fløy, i «hesteskoen» og i portalen av Manufakturhuset, i 50 cm dybde, noen steder opptil 1,5 m. Det ble funnet kalk og teglstein, dyrebein, keramikk og krittpipe. Alle funn var etterreformatoriske.

BRM 323

Graving for ny inngang til kjeller i Manufakturhuset (Dybder ikke oppgitt i rapport, må letes opp i tegningsarkiv). En rekke kulturlag ble observert, med store mengder trekull, tegl, skifer og tegl, krittpipe og keramikk. Ingen funn eldre enn tidlig 1600-tall.

NIKU 22360000

Arkeologisk observasjon av grøft for lavspenningskabler fra Rådhusgate 10 til Allehelgensgate 5, gjennom porten på Manufakturhuset. Grøften var 90 m lang og 50 cm dyp. Det ble ikke påvist automatisk fredete kulturminner eller verneverdige kulturlag, kun matjord og nyere oppfyllingsmasser.

2.9.3 Sammen drag og vurdering av Peter Motzfeldtsgate

Området kan ha automatisk fredet kulturminner i form av spor fra før reformasjonen, men de er så langt ikke påvist. Massene i Peter motzfeldtsgate skal videre være omrotet.

Organiske lag er påvist i størst grad like øst for Peter Motzfeldts gate, i Marken 3. Ellers gir kulturlagene et mer minerogent inntrykk enn rundt Vågen.

De planlagte inngrepene er imidlertid omfattende, med tunellinnslag og holdeplass. Det er ikke usannsynlig at Riksantikvaren vil kreve en form for undersøkelse i forkant, for å påvise eventuelle spor fra middelalderen, men også for å få klarhet i områdets utvikling i tidlig etterreformatorisk tid.

2.9.4 Nygaten

Ved tunellinnslag i Peter Motzfeldtgate vil det bli nødvendig å legge deler av tunnelen i kulvert, i Nygaten. Nygaten vil derfor bli vurdert her, fortløpende til Peter Motzfeldtsgate. Nygaten fortsetter fra Peter Motzfeldtsgate ved krysset Allehelgens gate – Marken, til Kong Oscars gate. Høyde over havet er i overkant av 8 meter ved Peter Motzfeldtsgate og ned mot 7 meter ved Halfdan Kjerulfsgate (sosi-vis).

2.9.5 Arkeologisk/historisk bakgrunn for Nygaten (kort)

Navnet ble vedtatt i 1914. Gateløpet er eldre, som del av Domkirkens almenning. Dette området er nærmere middelalderens bykjerne, og den opprinnelige strandlinjen til Vågen, enn Peter Motzfeldtsgate. Den nordlige delen av Nygaten støter også mot Kong Oscars gate, som tilsvarer middelalderens gateløp sørover fra byen.

2.9.6 Arkeologiske undersøkelser i Nygaten

BRM 106

Grøfteobservasjon for Telenor i 1982 over et større strekk, deriblant også Nygaten. Rapporten er ikke helt enkel å følge, men deler av Nygaten, særlig søndre del, hviler på en bergrygg, som skrår bratt ned mot nordøst, før den også går bratt ned mot nord, et sted nær Halfdan Kjerulfsgate (se Figur 8) (NB: det er litt forvirring om nordøst og nordvest i denne rapporten)

Mellom Allehelgensgate og Halfdan Kjerulfsgate var gaten noenlunde urørt av nyere nedgravinger. Berggrunn ble påtruffet flere steder, flere ganger under sterile lag eller leire, på den vestlige siden av sjakten (mot politistasjonen), 1-2 meter under bakkenivå. I østsiden av sjakten ble det gravd enkelte prøvehull videre ned til steril bunn/leire. Det ble funnet en rekke gjenstander, særlig fra sent 1500-tall og 1. halvdel av 1600-tallet, i lag av varierende karakter. Det ble påvist trestokker som er rester av dren, noen kan være rester av konstruksjoner, eller kastet.

Mellom Halfdan Kjerulfsgate og over Kong Oscarsgate, til Heggebakken, er grøften dominert av tre kjellermurer, kulturlag «er der så godt som ingen af». Murene er identifisert til trolig å være fundamenter fra 1890-årene. Steril bunn, sand og leire er påtruffet jevnt over 2 meter under bakkenivå. I krysset med Kong Oscarsgate er forholdene like, rullestein i de sterile bunnmassene er tolket som spor av et bekkefar som gikk vestover mot Vågen. Rester av en plankekonstruksjon ligger under et bevart lag med gjenstander fra 1600 og 1700-tallet.

BRM 204

Graving av tre mastefundamenter, et i fortauet ved Nygaten, og to på hjørnet mellom Nygaten og Alle Helgensgate (i dag under politistasjonen). Hullene gikk til 130-150 cm under bakkenivå. Ingen registrerbar stratigrafi, funn fra 1750/1800 og yngre.

BRM 273

Utplanering av tomt, Nygaten 5, før oppføring av ny bygning. Det ble gravet til fjell og utført sprengning for planering. Opprinnelig fjell falt mot nord, langs Nygaten var høyden fra 5,88 – 6,46 m.o.h. Dette er trolig knapt 2 meter under bakkenivå. Det ble funnet etterreformatoriske keramikkskår, og observasjonen konkluderer med «ingen direkte indikasjoner på middelalderaktivitet».

(observasjon av branntomt før utplanering konkluderer med ingen funn)

BRM 333 – Nygaten 2

Ikke funnet i arkivet pr desember 2012.

Ikke ferdigstilt

Det er nylig kommet inn en dateringsprøve i en boreprøve tatt like ved busslommen utenfor Galleri Nygaten. Prøven ble tatt i et 40 cm tykt humuslag 1, 5 meter under bakkenivå. Fjellgrunn skal ha blitt truffet på kote 2 moh, dvs ca 6 meter under bakkenivå. Dateringsprøven ga førromersk jernalder (400 f.Kr – år 0). Disse resultatene er ikke publisert (pr. desember 2012)

Ikke ferdigstilt

Niku arbeider med en arkivgjennomgang for Halfdan Kjerulfsgate. Denne kan ha relevante momenter. Rapporten er ikke ferdig pr. tidlig desember 2012.

2.9.7 Sammendrag og vurdering av Nygaten

I den sørligste delen av Nygaten, frem til Halfdan Kjerulfsgate, ble berggrunn påvist 1 til 2 meter under bakkenivå, og funnene er fra tidlig moderne tid. Videre mot Kong Oscars gate er det heller ikke påvist middelalderse funn, men en nylig gjennomført boreprøve har gitt datering til førromersk jernalder, altså mer enn 1000 år tidligere en bydannelsen. Dateringen er uventet, resultatet er ikke publisert pr. desember 2012, men det kan antas at det er tale om en lomme med dyrkningsspor.

En kulvert vil fortsette et stykke forbi Kong Oscarsgate og under Heggebakken. Selv om det ikke kan vises til arkeologiske utgravinger, er dette et område med potensiale for funn av automatisk fredete kulturminner. Traséen ligger her sør for middelalderens Olavskirke (Domkirken), første gang nevnt i 1181. Like sør for kirken ble det etablert et fransiskanerkloster etter brannen i 1248. Katarinahospitalet på Sandbro gikk med i denne brannen, og ble gjenreist sør for fransiskanerklosteret i 1266, mellom dagens Asylplassen og kong Oscarsgate. Kulverten fortsetter altså under et middelalderklostermiljø, trolig mellom klosteret og hospitalet.

I det hele tatt er kvartalet mellom Domkirkegaten og Nygaten et arkeologisk «mysterium», eller et noe spesielt tilfelle. Mens arkeologiske utgravinger i Domkirkegaten har påvist strukturer fra 1100-tallet (BRM 245 – Domkirkegaten 6), er det arkeologiske materialet i Nygaten, et kvartal mot sørøst, altså 400 år yngre. Dette gir et inntrykk av at bydannelsen var konsentrert mot Vågen og gjenfylling av denne, fremfor å benytte landområdene innenfor Vågen. Dette kan skyldes eiendomsforhold, jordbruk etc og skal ikke forfølges her utover å konstatere at i den nordlige delen av Nygaten fremstår som et litt uklart område.

I dette området kan en forvente at Riksantikvaren vil stille krav om arkeologiske undersøkelser i forkant av graving.

2.9.8 Samlet vurdering av Peder Motzfeldtsgate og Nygaten

Med utgangspunkt i Kaigaten fremstår Peder Motzfeldtsgate og første del av Nygaten med relativt lite arkeologisk potensiale, annet enn fra etterreformatorisk tid. Dette virker i stor grad omrota. Situasjonen fremstår som lik i nordre del av Nygaten, men det er vanskelig å uttale seg sikkert om dette, på grunn av områdets plassering, like innenfor den opprinnelige Vågsbunnen og kloss i et kirkelig senter i middelalderen. Det vil derfor knytte seg usikkerhet til den innerste del av eventuell kulvert i dette området, før en eventuell arkeologisk undersøkelse i traséen.

2.10 MARKEN (A4) – TUNELLINNSLAG

Marken er et strøk i Bergen, øst for sentrum og Vågen. Navnet brukes ofte mer spesifikt om gågaten Marken og området like rundt. En løsning for alternativ A4 er at bane svinger mot nord fra holdeplass på Nonneseter, inn og ned i Marken, like nordøst for gågaten.

2.10.1 Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)

Navnet visert til områdets bruk som beitemark i middelalderen. Det lå da under Nonneseter kloster. Deler av Marken begynte å få bymessig bebyggelse på 1500-tallet.

2.10.2 Arkeologiske undersøkelser

Diverse små undersøkelser/observasjoner ble gjennomført i Marken i 1983-84.

BRM 176

Riving av hus med utgraving til 40 cm dybde under. «Kulturlag av ganske moderne opprinnelse under hellegolvet»

BRM 178

Grøft ved hushjørne, til 50 cm dybde. Det ble påvist etterreformatorisk keramikk men «Ingen skikkelige kulturlag».

BRM 188

Observasjon av graving til fjell/morene av tomt, 20-50 cm under «gulvnivå». Tynt kulturlag med nyere tids keramikk og kritt Piper.

2.10.3 Sammendrag og vurdering av Marken

De få og små observasjonene i Marken indikerer et område med nyere kulturlag av begrenset tykkelse. De ligger imidlertid vest for eventuell bybanetrasé som svinger over Marken mot nord, foran Bystasjonen. Som gammelt beitemark for Nonneseter kan det ikke utelukkes spor etter annen agrar virksomhet fra middelalderen. Det er ikke usannsynlig at Riksantikvaren vil kreve en form for undersøkelse i forkant, for å påvise eventuelle spor fra middelalderen, men også for å få klarhet i områdets utvikling i tidlig etterreformatorisk tid.

2.11 BRYGGEN (B1) – BANE

Gaten Bryggen strekker seg fra Bryggesporen/Vertridsallmenningen til Dreggsallmenningen/Slottsgaten. Bryggen som område betegner bebyggelsen fra kaikanten og opp mot Øvregaten, ofte mer spesifikt om trebebyggelsen i dette området. Alternativ B1 innebærer at trasé svinger fra Torget i sørøst, går over Bryggen, og fortsetter i Slottsgate før den svinger inn i Sandbrogate.

Det er verdt å merke seg at Riksantikvaren ikke varslet mulig innsigelse mot trasé over Bryggen, i høring av forslag til planprogram for bybane Sentrum – Åsane.

2.11.1 *Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)*

Så langt vi vet, utgjorde stranden mellom Holmen (festningen) og Eyrastein (Korskirken) området for den tidligste byveksten i Bergen, trolig ut fra en eldre bosetning. Langs denne stranden ble det hurtig og etappevis utfyllt i strandsonen og etter hvert utover marbakken. Dette foregikk gjennom hele middelalderen, og gjerne i forbindelse med gjenoppbygging etter brann. Disse utvidelsene ga bedre forhold for lasting og lossing av skip, og plass til å utvide bebyggelsen, som hele tiden var dominert av handel. Trebebyggelsen på Bryggen stammer fra gjenoppbyggingen etter brannen i 1702, men reflekterer struktur og byggeskikk tilbake til middelalderen. Tredekket utenfor Bryggenbebyggelsen i dag viser utstrekningen av kaifronten slik den sto etter 1702.

Bryggen med de underliggende kulturlagene er fredet, og står oppført på UNESCOs verdensarvliste. Den sørlige delen av Bryggen, med unntak av Finnegården, ble sanert og gjenoppbygget tidlig på 1900-tallet. Frem til da var også denne delen av Bryggen bygget etter middelaldersk bygårdsstruktur. Det er imidlertid viktig å se Bryggen ikke som en isolert verneverdig klynge av handelshus, men som del av en middelaldersk mangefunksjonell byakse, som strekker seg fra Vågsbunnen i sør til Holmen i nord.

2.11.2 *Arkeologiske undersøkelser*

Det har vært gjennomført en rekke arkeologiske utgravinger og undersøkelser i Bryggenområdet. Det ble gjort flere viktige funn og observasjoner allerede i perioden 1880-årene til rundt 1950 før middelalderarkeologi ble etablert som selvstendig disiplin innen faget. Det er likevel naturlig å begynne med den kjente Bryggenutgravingen, som fulgte da de fire nordligste gårdene på Bryggen brant ned i 1955.

BRM 0

Selve utgravingen foregikk fra 1955 til 1968 med enkelte fortsettelse frem til 1979, og er sentral for vår kunnskap av byens utvikling (som beskrevet over). Utgravingen var metodologisk nyskapende for middelalderarkeologi, og fikk faglig betydning langt utover landets grenser. Dokumentasjonen og det fremgravde materialet utgjør i dag et viktig grunnlag for master- og doktorgradsstudier, samt forskningsmateriale for arkeologer og andre faggrupper fra innland og utland. Særlig viktig i denne sammenheng er det tykke organiske avsetningene som ble påvist, i mer enn 5 meters tykkelse. Disse middelalderske fyllmassene er automatisk fredete, men danner også fundamentet for bebyggelsen over bakken. De senere årene er det påvist at lagene komprimeres som følge av endringer i grunnvannstand. Dette fører til landsenkning, setningsskader av bebyggelse, og tap av fredete kulturlag som råtner pga tilførsel av oksygen.

Senere utgravinger

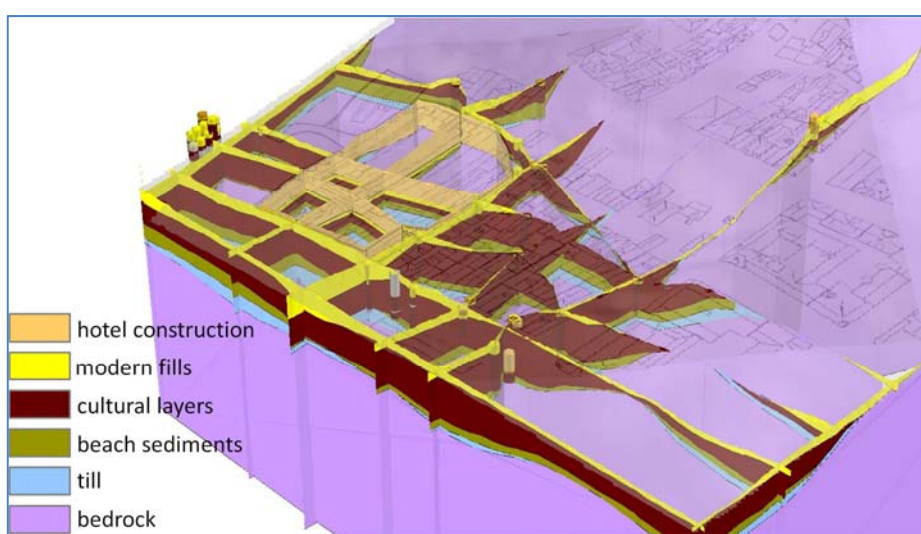
Det har også vært en rekke senere utgravinger på Bryggen, av de større kan nevnes BRM 76 av området rundt byens gamle rådhus og vinkjeller, som befinner seg under Rozenkrantzgaten 4. Videre har det vært gjennomført en rekke arkeologiske observasjoner ved forskjellige inngrep.

2.11.3 Sammendrag og vurdering av Bryggen

På en rekke kart, som vist i Figur 2, er kulturlagstykkelser nær Vågen oppgitt til å være mer enn 5 meter tykke. Dette er også vist i modeller fra NGU (Figur 10 og Figur 11).

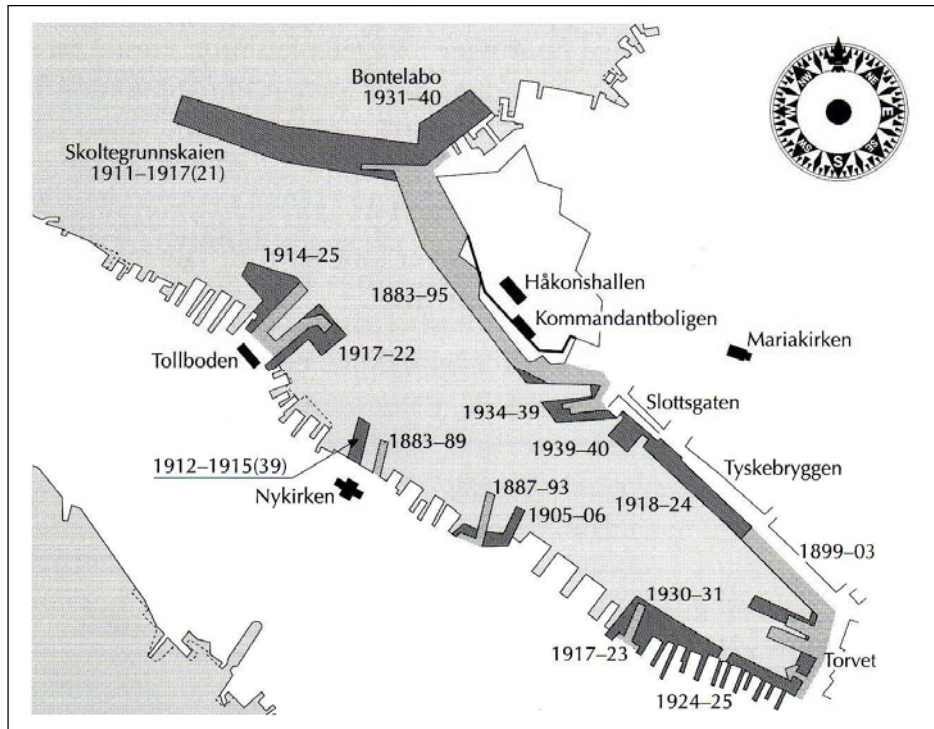

Figur 10 Kulturlagstykkelser på Bryggen (NGU)

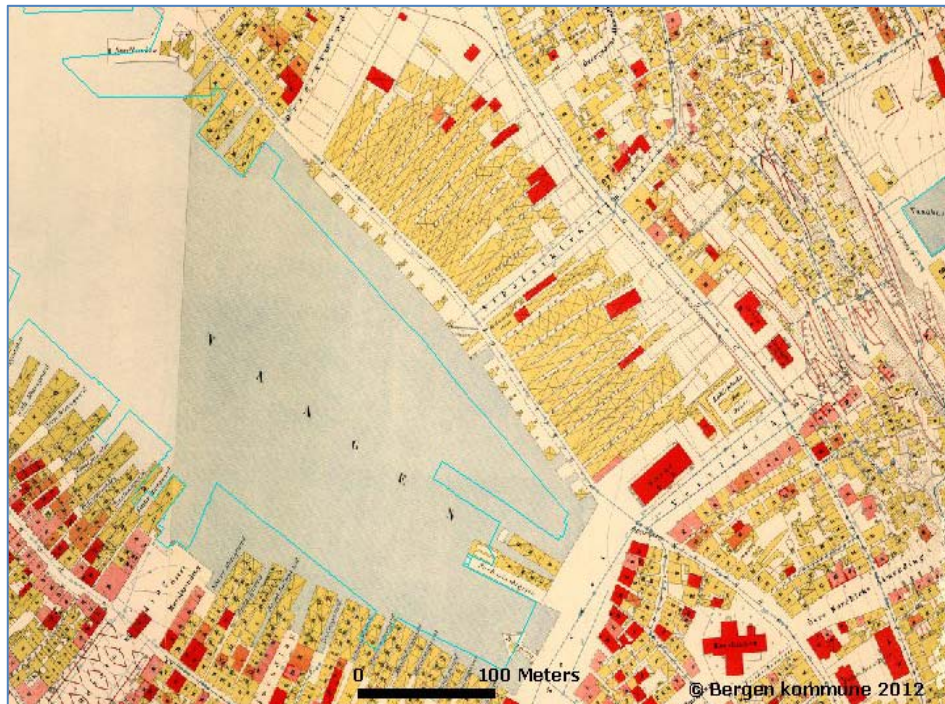

Figur 11 Kulturlagstykkelser på Bryggen, 3D-modell (NGU)

Dette er misvisende. Dagens kaifront ved Bryggen representerer siste trinn i en 1000-årig utvidelse av landarealet rundt Vågen på bekostning av selve havnen. Gjennom et omfattende byggeprogram i perioden 1880-1941 ble kailinjen i Bergen bygget ut og steinsatt. Langs Bryggen skjedde dette i to faser, 1899-03 og 1918-24 (Figur 12 og Figur 13). Denne kaiutvidelsen har vært oppå opprinnelig sjøbunn, som også har fredete eller vernede kulturlag i Vågen. Imidlertid ble hopene og kaifrontene i Vågen mudret flere ganger siden 1700-tallet, En mudring og fundamentering vil også ha vært nødvendig før etablering av kaiutvidelsene. (Nøttveit 2010:10-11). Det kan ikke utelukkes at det finnes rester av fredete kulturlag under kaiutvidelsene utenfor bryggen, men disse vil eventuelt ligge under fyllingene, og da flere meter under havnivå.

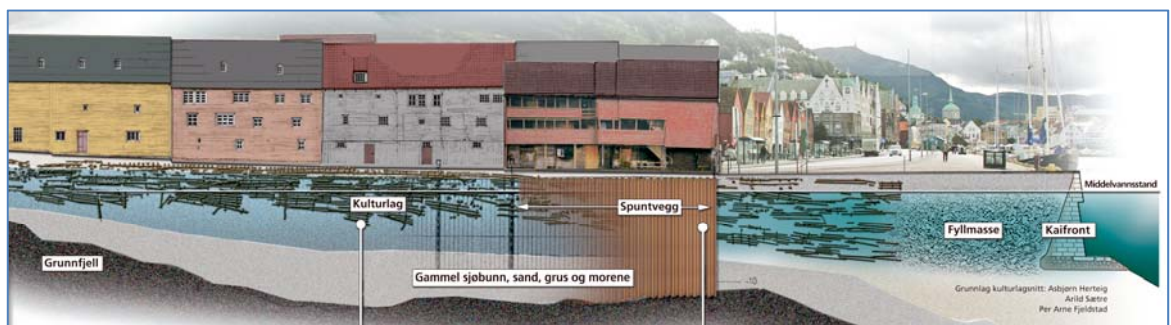
Figur 12 Havnevesenets bygging av offentlige kaier i perioden 1880-1940. Bygging frem til 1903 er markert med lys grå, frem til 1940 med mørk grå (Haaland 2005:158, utsnitt).

Figur 13 Bryggen og Vågsbunnen (Torget) med dagens kaifront markert på kart fra 1880 (Bergen kommune: bergenskart.no)

Den ytre delen av kaiene fremfor Bryggen er viktig som en buffersone rundt UNESCO-minnet Bryggen, og som minne etter de omfattende havnereguleringene 1880-1940, og bør vurderes deretter, men ikke på grunnlag av kulturlag.

Ved å legge traséen lengst mulig ut fra bebyggelsen på Bryggen, vil en ikke bare unngå automatisk fredete kulturlag, en vil antagelig legge traséen i et av de områdene i sentrum hvor det er minst potensiale for å treffe slike, både land- og undervannsdeponerte.

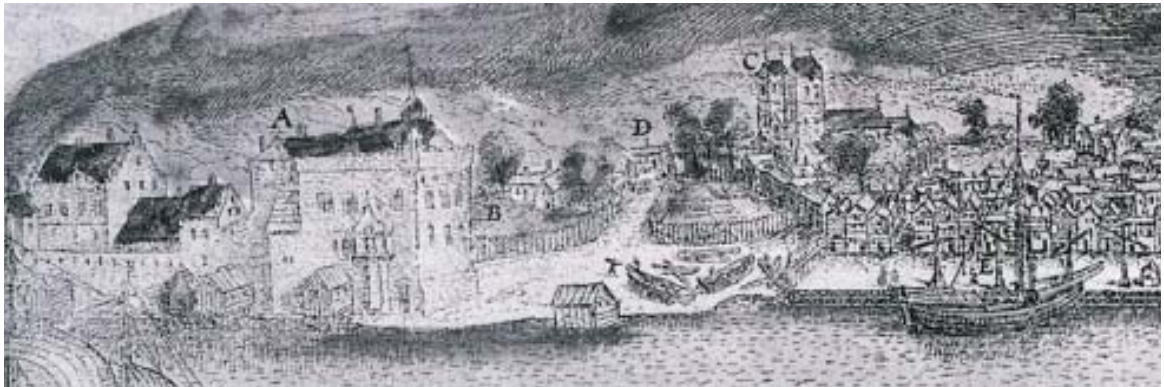
Figur 14 Prinsippskisse av grunnforhold langs Bryggen (Bergens Tidende)

2.12 SLOTTSGATE (B1, B3) – BANE, KULVERT, BROFUNDAMENT

Gaten mellom Dreggsallmenning og Sandbrogate, i fortsettelse av Bryggen. Alternativ B1 medfører bane over Slottsgate før den svinger inni Sandbrogate. Alternativ B3 er kryssing av Vågen, og mulige inngrep kan da være brofundamentering, eller kulvert for senketunell. Dette er i midlertid i nordvestre ende av Slottsgaten, og gjelder i større grad Sandbrogate.

2.12.1 Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)

Dagens navn fra 1857, opprinnelig Dreggegaten. Nordvest for dagens Dreggsallmenning lå det i middelalderen en rekke bygårder, av samme type som dem vi kjenner fra Bryggen. Flere av disse ble ikke gjenoppbygd etter branner i senmiddelalderen, de er derfor mindre omtalt i de tyske kildene. Området holdes åpent på 1500-tallet, men bygges etterhvert ut igjen. På 1700-tallet var gaten en av byens mest fornemme, med bygårder i barokk og rokokko.

Figur 15 Utsnitt fra Scholeussnittet 1581. Etter mange branner i senmiddelalderen er en rekke bygårder nordvest for Dreggsallmenningen fjernet. Vi ser begynnelsen til 1600-tallets verftsvirksomhet på Bradbenken

2.12.2 Arkeologiske undersøkelser

I brev av 30.08.2000 stiller Riksantikaven krav om arkeologisk overvåking for graving av grøft langs Bryggen i kjørebane, og Slottsgate langs bebyggelse. Grøften er opptil 1,5 m dyp, og antas å treffe nyere tids masser.

BRM 48

Utgraving av Norges Sildesalslags tomt på hjørnet av Slottsgaten og Sandbrogate 1956-57. Rapport foreligger som ufullstendige dagboksnotater. Ved graving traff man bevarte tømmerstokker 1-1,5 meter under bakkenivå, med strukturer og gjenstandsfunn som ligner dem på Bryggen, f.eks en runepinne. Som på Bryggen er det også her fylt ut på opprinnelig sjøbunn. Det er også rester av en steinkjeller som har blitt satt i sammenheng med dobbeltgården Skjeggen kjent fra skriftlige kilder, men denne tolkningen er usikker (Helle 1982:234, note 114).

BRM 263

Arkeologisk observasjon ved grøft 1,3 m dyp Slottsgate og inn i Sandbrogate. Ingen kulturlag, alt var forstyrret av kabler etc.

2.12.3 Sammendrag og vurdering av Slottsgate

Som ved Bryggen er det en fordel å holde seg lengst mulig mot kaikant. Dreggekaien, med Skur 8, som i dag ligger utenfor slottsgate, er imidlertid ikke av like ny dato som den ytterste delen av kaien

på Bryggen. Ut fra en gjennomgang av eldre kart (Harris 1990), kan det se ut som at det bygges utenfor kaien allerede på 1600-tallet. I andre halvdel av 1600-tallet ser det ut til å være etablert gårder uten kaifront foran Slottsgate, på samme måte som på Strandsiden. Disse bygningene, med hoper imellom, er tydelige på kart helt frem til 1900-tallet og området ble rasert under eksplosjonen 20.april 1944.

Dagens Dreggekai står dermed på eldre masser enn den ytre Kaien langs Bryggen. Imidlertid er ikke disse massene automatisk fredet (Med et eventuelt unntak flere meter under havnivå).

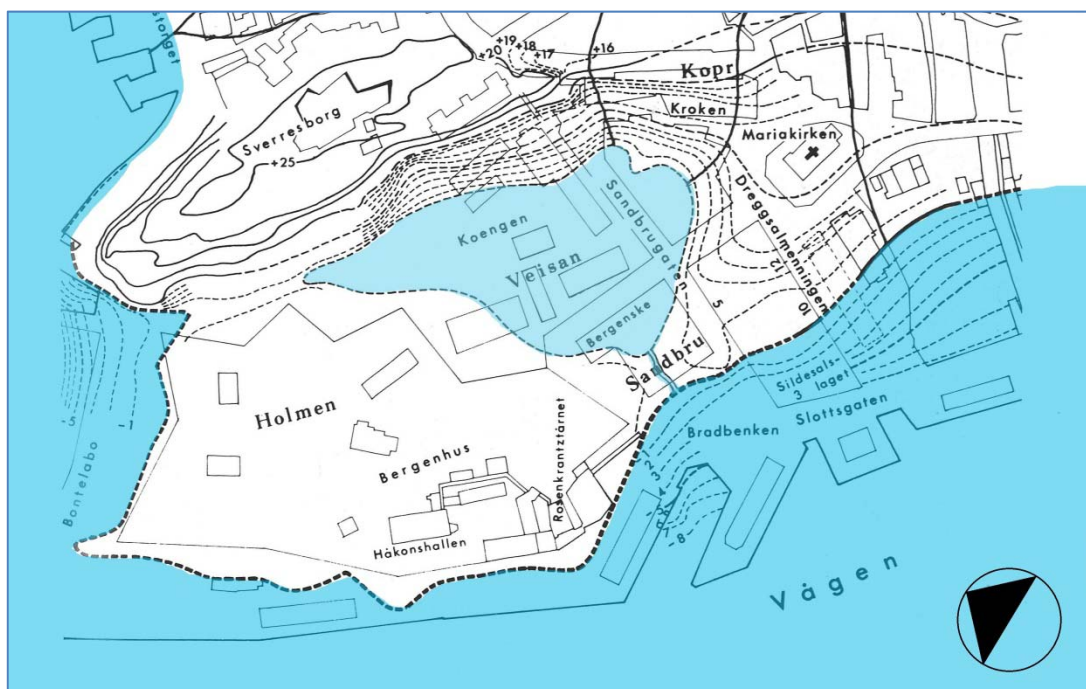
2.13 SANDBROGATE (B1, B3) – BANE, KULVERT, HOLDEPLASS, BROFUNDAMENT, TUNELLINNSLAG

Sandbrogate strekker seg fra Slottsgaten til Kroken. Alternativ B1 medfører at bane svinger inn i Sandbrogate fra Slottsgate, har holdeplass, før tunellinnslag i bergveggen under Nye Sandviksvei, Alternativ B3 innebærer det samme, hvis Vågen krysses med bro. Hvis alternativ B3 innebærer at Vågen krysses med senketunell, vil dette kreve at banen legges i kulvert gjennom hele Sandbrogate.

I høring av forslag til planprogram for bybane Sentrum – Åsane, varsler Riksantikvaren at trasé over i Sandbrogate og tunellinnslag i Sandbrogaten vil kunne medføre innsigelse på bakgrunn av graveomfang, påvirkning av grunnvannstand, inngrep i automatisk fredete kulturminner, trykk og mulig skade på omliggende kulturlag (Alternativ B3 med kulvert var ikke med i denne vurderingen, men medfører langt mer omfattende inngrep)

2.13.1 Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)

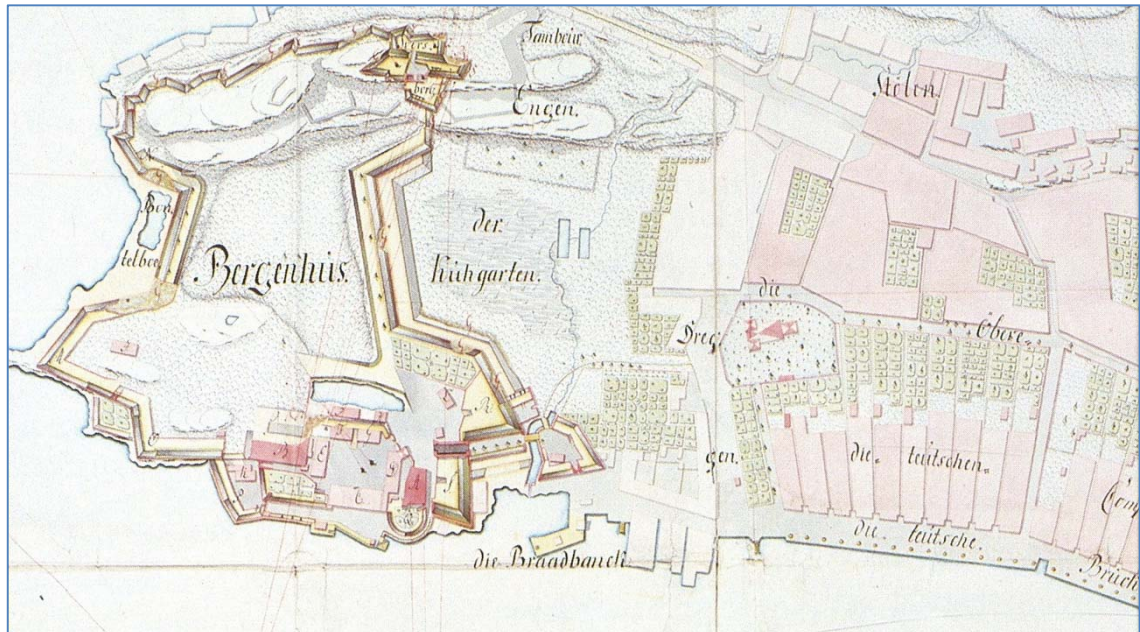
Navnet henspiller på Sandbru, en bro eller oppfylling mellom middelalderens by og festning. Byen og festningen, eller Holmen, var opprinnelig skilt av Veisan. Veisan var et vann / brakkvannsjø / myrområde i det som er dagens Koengen, med et utløp i Vågen. Opprinnelig kan det også ha vært en bekk eller et vannsig mot Bontelabo. Veisans karakter og utstrekning er ikke helt sikker, og selve broen lå noe lenger nordvest enn dagens Sandbrogate (Figur 16).

Figur 16 Antatt opprinnelig strandlinje etter Helle 1982:29. Kartet er valgt fordi det viser eksisterende bebyggelse, men Veisans utbredelse er usikker.

Lagunen var trolig mer eller mindre utfylt og forsumpet på 1200-tallet. Likevel, skriftlige kilder nevner en fiskedam her fremdeles på 15 og 1600-tallet, og Scholeus-stikket har avmerket «B – Ritterdeich» (Ridderdike) i dette området (Figur 15). I 1649 ble området veitet, og det ble grasmark – Koengen (Helle 1982:28-29). Dette kan ikke ha vært fullstendig, flere kart fra 1600-tallets andre halvdel viser deler av Koengen som en omfattende vollgrav for Bergenhus (Harris 1991:forsats, 23-

32). Denne reduseres i løpet av 1700-tallet, og fremstiller da som en liten bro og små dammer på Koengen (Figur 17).

Figur 17 Suchows kart fra 1780-årene. Den lille broen foran festningen er en rest av 1600-tallets omfattende vollgrav, og ligger nordvest for Veisans opprinnelige utløp. På Koengen (der Kuhgarten), er det fremdeles to mindre dammer (Harris 1991:36)

Deler av Sandbrogate går i dag over den østre delen av Veisan. Området langs Veisan og mot Sandbru peker seg ut som et område med spor fra byens aller eldste historie, eller forhistorie. Pollenanalyser fra boreprøver peker mot jordbruksvirksomhet i nærområdet fra slutten av steinalder eller begynnelsen av bronsealder. Mer organiske lag i boreprøvene (husholdningsavfall) kan spores til vikingtid eller tidlig middelalder. I hvilken grad bosetningen i Bergen hadde sentralfunksjoner og preurbane trekk i vikingtid er ikke avklart, og vil være av forskningsmessig betydning (Hansen 2005, Helle 2006). Dette må tas hensyn til ved etablering av bane i dette området.

2.13.2 Arkeologiske undersøkelser

Sandbrogate, eller Bontelabo, beskrives ofte som et lite undersøkt område. Det har imidlertid vært flere undersøkelser i nærheten av Sandbrogate, men flere av disse er av eldre dato, og mangler dokumentasjon

NIKU 1561341

Konsekvensvurdering av Parkeringsanlegg sentrum øst, Bergen. Utredningen gir en generell innføring i kulturlagsproblematikk i Bergen, og verdt å lese av den grunn. Riksantikvaren anser Koengen som et reservoar av kulturhistorisk kildemateriale. Grunnet skjulte rester av kongelige og kirkelige anlegg, samt et stort volum av urørte kulturlag (av høy alder) gis vern av kulturlagene i Koengen høyeste prioritet.

Arkivrapporten problematiserer etablering av kulvert i nordre del av Sandbrogate, og gjør oppmerksom på at det kan være kulturlag i plenen også bak garasjen ved bergskråningen opp fra

Kroken, selv om trolig mye av dette er av yngre dato. Går kort inn på utgravinger i nærheten, disse er innarbeidet i det følgende.

E-248/9.1 KU Skansentunellen

I brev av 10. mai 1995 til Bergen kommune, gir Riksantikvaren vurderinger av forskjellige alternativer i forbindelse med Forslag til kommunedelplan sentrum trafikk (Skansentunellen). Et av alternativene medfører kulvert gjennom Sandbrogate, og Riksantikvarens svar er negativt. Det antydes at de arkeologiske undersøkelsenes «totale kostnad og samlede tidsbruk høyst sannsynlig vil være av et omfang som ikke tidligere har vært kjent i Norge»

Øvre Dreggsallmenning 7 (Vikinghallen)

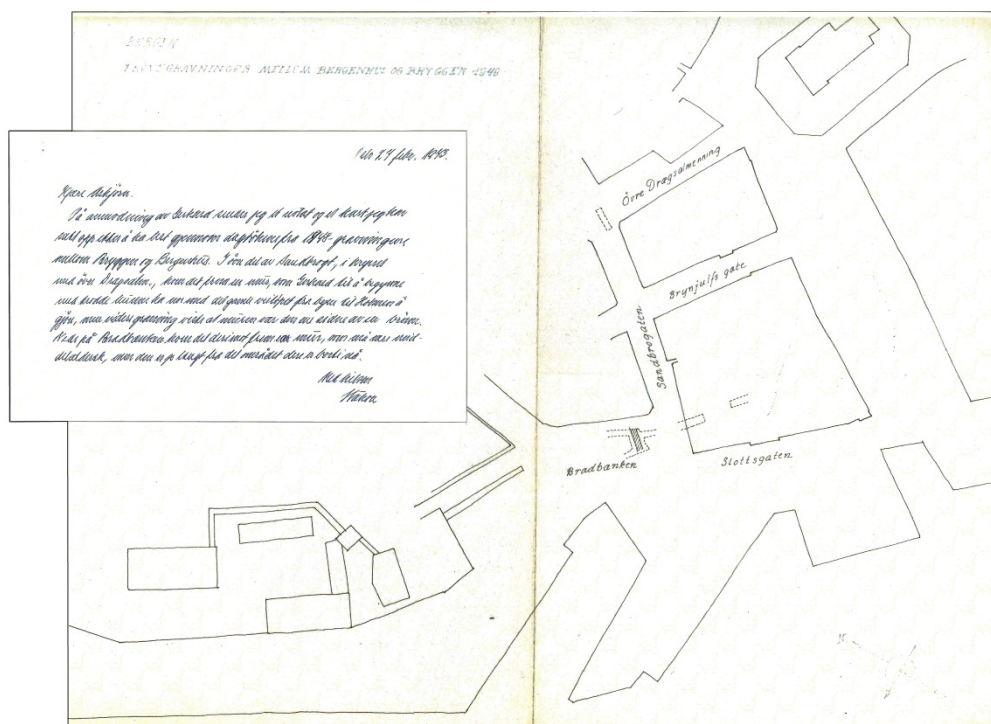
Vikinghallen ble sjaktet i sin helhet i 1933. Få opplysninger foreligger, men det ble påvist kulturlag med en tykkelse på 2-3 meter.

BRM 41

Graving av Gerhard Ficher i 1948, dokumentasjonen består av arkivkort med gjenstandsfunn. Et kort notat fra Håkon Christie i 1973 nevner følgende:

I krysset mellom Sandbrogate og øvre Vågsallmenning ble det påvist brannspor, trebrolegning etc på 2,5 m over havet, med naturlig sandbakke på 1,7 moh. Gjennombrutt av en yngre brønn. Dagens nivå er her over 4 moh. Det ble altså truffet kulturlag mer enn 1,5 meter under dagens nivå, og av 0,7 m tykkelse.

Ved søndre innløp til Sandbrogate ble det påvist opprinnelig sandbunn ca 0- 40 cm over havet. Her er også kulturlag samt en mur, ved ikke oppgitte dybder.

Figur 18 Notat fra Håkon Christie 1973 om gravinger i 1948

Sandbrogate 11

Eiendommen ble utsjaktet omkring 1950. Få opplysninger foreligger, men det ble påvist kulturlag med en tykkelse på 2 meter.

BRM 522

Ligger i Øvre Dreggsallmenningen er stykke vest for Sandbrogaten, men det ble påvist 1600-tallavsetninger i bunn av sjakt, og nevnes her fordi den anslår middelalderske kulturlag ca 1 m.o.h (mer enn 2 meter under bakkenivå, SOSI-vis)

BRM 545

Graving i byggegropen rundt Proviantmagasinet, bygningen nordvest for krysset mellom Sandbrogate og Øvre Dreggsallmenningen. Middelaldersk keramikk ble påvist, men i omrodede lag i byggegrop.

NIKU 22378

Observasjon av 14 meter lang og 1,8-2 meter dyp grøft på tvers av Øvre Dreggsallmenning. Grøften går parallelt med Sandbrogate, 15 meter vest for denne. Det ble ikke gravd i middelalderske kulturlag, bare nyere og delvis omrodede masser.

BRM 555

Fortsettelse av grøft NIKU 22378, sørøst for Proviantmagasinet, og parallelt med Sandbrogate frem til Museumsbygningen. Grøften er 33 m lang, med dybder fra 1,2 til 2 meter. I grøften var det nyere fyllmasser, men langs et 7 meter langt parti kom det frem kulturlag med etterreformatorisk teglstein, og innblandet keramikk fra middelalderen. Under dette, men ikke undersøkt, ligger et lag som trolig er middelaldersk. Laget ligger 1,1 meter under dagens overflate i plenen utenfor Proviantmagasinet (denne ligger noe lavere enn Sandbrogate). Laget strekker seg fra 2 moh utenfor proviantmagasinets østre hjørne. Sandbrogate er her mer enn 4 m.o.h (SOSI-vis).

BRM 943

Arkeologisk overvåking av grøft for vannledningsbrudd i veien utenfor Sandbrogate3-5.

Grøften målte 3,5 x 2 m og var 1,83 m dyp. 1,35 m under bakkenivå ble det påvist et brannlag, trolig fra middelalder, som dekker redeponerte lag med middelalderkeramikk (12-1400-talls) og et vevlodd. *In situ* kulturlag ble påvist fra 1,62 m under bakkenivå.

BRM 3

Et 480 m² område av Sandbrogate 5 ble utgravd i 1967, uten at det da var muligheter for grundigere analyser av stratigrafi og dateringer. Materialet er imidlertid trukket inn i flere arbeider senere.

I området ble det påvist kulturlag, bygninger, brønn, palisadegjerde og lafteskasser fra midten av 1100-tallet til etter 1225. Det ble også påvist en 16 m lang gjerdestruktur som Gitte Hansen senere har satt i forbindelse med en utparsellering av nordre Bryggen området i perioden 1020/1030 – 1070 (Hansen 2005:75). Denne går på VNV-ØSØ, den kan altså fortsette på tvers av Sandbrogate.

Det utgravde området ble spuntet, og derfor ikke i særlig grad tegnet profiler. Steril bunn ble truffet 1,89-1,99 moh nord i feltet, og 0,59-0,64 sør i feltet (BRM 3)

Figur 19 Palisadebygget gjerdestruktur, fundamentert i aur (naturbakke) i Sandbrogate 5 (Hansen 1995:73)

Utgravingen ligger kloss i traséen, og viser at området har potensiale for funn av de tidligste fasene av byhistorien. Det er derfor arkeologisk svært viktig.

Sandbrogate 3

Et notat fra 1953 forteller om arkeologiske observasjoner ved etablering av tomt i Sandbrogate 3. Det ble observert 3x2 meter laftekasser plassert direkte på natursand. Typologisk sett er dette trolig laftekasser fra 1100-tallet (Hansen 2005:77). Slike ble brukt til bygging av kaier og brygger, og dette stemmer overens med at opprinnelig strandlinje mot Vågen har gått gjennom Sandbrogate 3.

BRM 48

Denne eldre utgravingen ved innløpet til Sandbrogate viser spor av middelalderske bygårder av samme type som på Bryggen. Se for øvrig 2.12.2

E-248/9.1 Øvre Dreggsallmenning 4 og Sandbrogate 7

Denne 8 meter lange grøften, 50 cm bred og 60 cm dyp, nær krysset, viser bare moderne fyllmasser.

Det kan for øvrig nevnes at det har vært flere utgravinger på Dreggsallmenningen. Ved Dreggsallmenningen 20 (BRM 4) er det funnet gjerdestrukturer som ved Sandbrogate 5. Disse strekker seg mot Veisan, som nok har gått inn under Sandbrogate i dette området. Foreløpig vil det ikke være relevant å trekke inn observasjoner herfra for å vurdere gravedybde for bane i Sandbrogate.

2.13.3 Sammendrag og vurdering av Sandbrogate

Sandbrogate strekker seg fra Slottsgate til bergveggen under Nye Sandviksvei, innerst ved Kroken. Dette er en omfattende endring fra opprinnelig topografi i området, hvor tilvarende dagens søndre innløp til Sandbrogate var en del av Vågen. Nordover krysser strekket det som var en landtunge som strakte seg mot Holmen (festningen), før strekket igjen går over østre del av en lagune eller et våtmarksområde. Mot nord ender dagens Sandbrogate over det som trolig har vært en smal landstripe før bratt bergvegg.

Den arkeologiske verdien av dette strekket er svært høy, grunnet potensiale for svært gamle funn, potensiale for ny kunnskap, større sammenhengende område etc. I høring av forslag til planprogram for bybane Sentrum – Åsane, varslet Riksantikvaren at trasé over i Sandbrogate og tunellinnslag i Sandbrogaten vil kunne medføre innsigelse på bakgrunn av graveomfang, påvirkning av grunnvannstand, inngrep i automatisk fredete kulturminner, trykk og mulig skade på omliggende kulturlag.

Som vist ved vurdering av større inngrep som kulvert gjennom Sandbrogate (KU Skansentunellen), vil dette bli svært kostbart og tidkrevende. Et annet spørsmål er om det i det hele tatt er politisk vilje til det. Sandbrogate er et av strekkene som Riksantikvaren har varslet mulig innsigelse mot. Kulvert som del av senketunell over Vågen synes derfor å være et lite aktuelt alternativ.

Imidlertid er det momenter ved de arkeologiske observasjonene i Sandbrogaten som ikke utelukker bybane i dagen. I sør starter gaten i opprinnelig havnebasseng. Over den opprinnelige landtungen mot Sandbru er det påvist lag *in situ* 1,62 m under bakkenivå. Imidlertid stiger gaten, og basert på tilgjengelige data, ligger kulturlag dypere lenger nord når en kommer i området som opprinnelig har vært en vik av Veisan.

Ved å legge banen i dagen, og høyest mulig, skulle det dermed være mulig å legge bane Sandbrogate i fjell under Sandviksvei.

2.14 FINNEGÅRDSGATE (B2) – TUNELLINNSLAG

Finnegårdsgaten ligger mellom Finnegården/Hanseatisk museum, og Kjøttbasaren. Gaten går i to plan, det nordlige langs Hanseatisk Museum ender blindt i Rosenkrantzgate, det sørlige stiger og fortsetter opp til Øvregaten. Alternativ B2 innebærer tunellinnslag i Finnegårdsgate, mellom Finnegården og Kjøttbasaren.

I høring av forslag til planprogram for bybane Sentrum – Åsane, varsler Riksantikvaren at trasé fra Torget med tunellinnslag i Finnegårdsgaten ved Kjøttbasaren og Finnegården vil kunne medføre innsigelse på bakgrunn av graveomfang, påvirkning av grunnvannstand, inngrep i automatisk fredete kulturminner, trykk og mulig skade på omliggende kulturlag.

2.14.1 *Arkeologisk/historisk bakgrunn for området (kort)*

Ca 1100 gikk strandlinjen i dette området et sted mellom Finnegården 6A og 3A, og øst-sørøstover nedenfor Rosenkrantzgate til en liten bukt under dagens Vetrilidsalmenning og Kong Oscarsgate. Bukten sluttet i et lite nes, Eyrastein, hvor Korskirken kom rundt 1150. Bukten ble fylt ut, og må ha forsvunnet rundt 1200 (BRM 490:7). Utenfor Vetrilidsalmenning 7 er det funnet rester etter en stolpebygget brygge som kan stamme fra rundt år 900. Det er påvist spor av bymessig bebyggelse fra første kvartal av 1100-tallet under Finnegården 6A, og området kan ha fått bygårdlignende bebyggelse fra midten av 1200-tallet.

I middelalderen var det bygårder her, av disse ble bare Finnegården gjenoppbygd etter brannen i 1702. Den sørøstlige av området hadde ligget ubebygget siden brannen i 1640. Kjøttbasaren sto ferdig i 1877. Da bygningen ble oppført ble det anlagt en byggegrop inn i terrenget mot Rosenkrantzgate. Bygningen ligger derfor direkte oppå gamle avsetninger, med kulturlag fra 1200-tallet under bakerste del, og fra 1600-tallet under fremste del (Aldersforskyvningen skyldes at avsetningene i stor grad har fulgt, og er deponert parallelt, oppå naturlig fall fra nordøst mot sørvest i området).

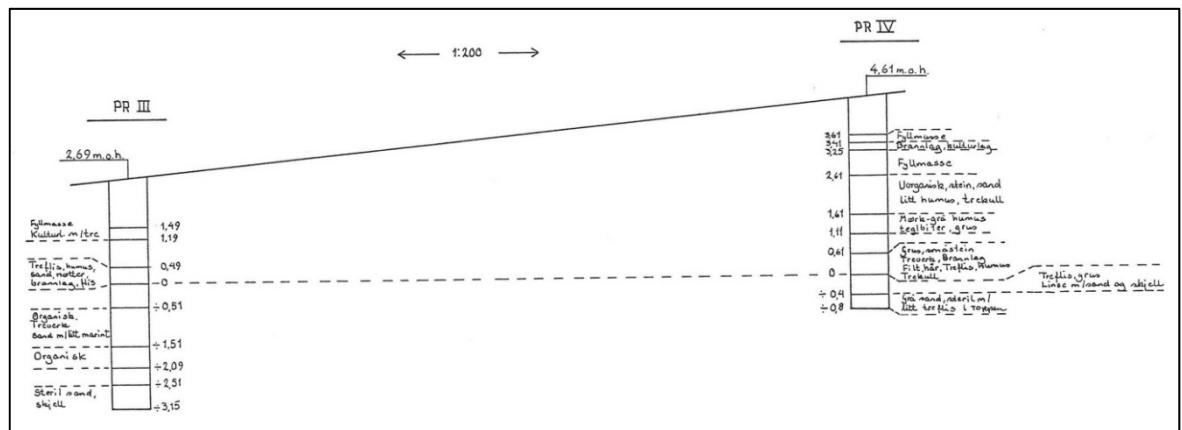
Det må antas å ha foregått en omfattende utfylling av nedre del av Finnegårdsgaten rundt 1900, både i forbindelse med bygging av Kjøttbasaren, og ved nedleggelse av gass- og vannledninger.

2.14.2 *Arkeologiske undersøkelser*

Det har vært gjennomført en rekke arkeologiske registreringer i området.

E-248/9.1 Finnegårdsgate

Av særlig interesse er fire prøveboringer rundt Kjøttbasaren, to av dem i Finnegårdsgaten. Den ene er ved kote 2,69 nederst i finnegrådgate. Her er det kulturlag fra 1,20 cm ned i bakke. Steril sand og skjell, trolig opprinnelig sjøbunn, er påvist -2,51. Kulturlag er altså 4 m tykke. Et annet prøvehull er lenger oppe i bakken, ved kote 4,61 (stemmer ikke helt overens med kartet). Her er påvist kulturlag 1,20 m ned i bakken. Disse forsetter til grå sand, trolig opprinnelig sjøbunn på -0,4 m. Dette tilsvarer 4,01m tykke kulturlag. Begge steder er de øverste 20-30 cm av de organiske massene redeponerte. To prøvehull noe mot sørøst, ovenfor og nedenfor Kjøttbasaren, gir et lignende bilde

Figur 20 Profil av boreprøver i Finnegårdsgate

BRM 104

Utgraving, ca 40 m², i Finnegården 6A i 1982. Feltet ligger parallelt til Finnegårdsgaten like nedenfor Rosenkrantzgate. Opprinnelig strandsone, i nordøstre hjørne stikker grunnfjell opp til 80cm over havet-, og omrotet opprinnelig sjøbunn strekker seg fra 50-70 cm over havet. Det ble påvist bosetning fra midten 1100-tallet, av stabil karakter fra 1248.

BRM 110

Utgraving, ca 80 m², i Finnegården 3A i 1993. Feltet ligger parallelt til midtre del av Finnegårdsgaten nedenfor Rosenkrantzgate. Området ligger utenfor opprinnelig strandlinje, og utgravingen avdekket flere faser som deles i to hovedgrupper: Gruppe 1: fase I-III, fra før 2. halvdel 1100-tallet (1090?) til midten av 1200-tallet (1248-brannen). Gruppe 2 omfatter etablering av kaier/fylling: fase IV-VII, fra 1248 til etterreformatorisk tid: dette er aktiviteter knyttet til etablering av kaifront lenger ute, igjenfyllinger

I feltet stiger opprinnelig sjøbunn fra ca -150 til -50 cm i feltet, og øverste del av fase III ca 30 til 80 cm. Dette indikerer tilsvarende kaifront i Finnegårdsgate litt over midten av Kjøttbasaren.

BRM 135

Gjenoppgraving av grøft for telerør og kabler i gatens nordlige side fra Finnegårdsgate opp til kryss med Rosenkrantzgate. Det ble gravd i 60 cm dybde. Ingen urørte lag ble påvist, det ble funnet stein- og leirgods.

BRM 186

Liten grøft, 2,5x0,5 meter og 50 cm dyp ble gravd ved fortuet, nederst i Finnegårdsgate. Ikke funn av kulturlag eller konstruksjoner, men krittpipe og leir- og steingods.

BRM 230

Utgraving av et område på 40 x1,5 meter på sørøstsiden av Kjøttbasaren, mot Vetrildsalmenning. Man grov seg ned til ca 1,5 m.o.h til avsetninger fra første halvdel av 1200-tallet. Mot slutten av rapporten er en sammenstilling med BRM 104 og 110.

BRM 473

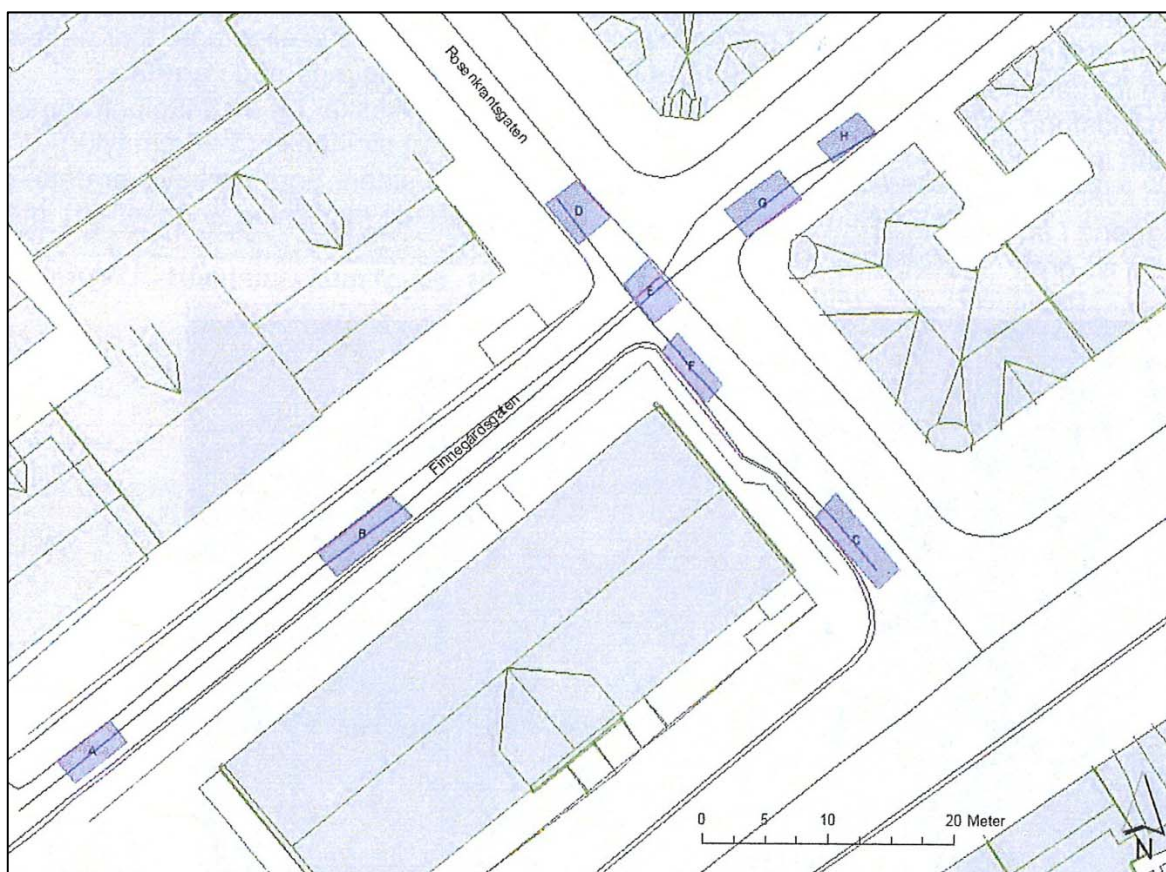
Forskjellig tømmer i lommer av kulturlag, påvist i nederste del av Finnegårdsgate, mellom 38 og 101 cm over havet, i en undersøkelse i 1994. Trolig er dette etterreformatoriske masser og konstruksjoner, men viser at en kan regne med å treffe tømmerkonstruksjoner i området.

BRM 490

Omfatter en rekke små utgravninger i og rundt Kjøttbasaren. Ved graving i veiten parallelt med Finnegårdsgate fant man middelaldersk bygningstømmer like under bærelaget til helledekket, dagens overflate.

BRM 904

Undersøkelsen omfatter arkeologisk observasjon ved 6 grøfter for reparasjon av ledningsbrudd i 2009. Flere av grøftene ligger i eventuell trasé for tunellinnslag. Dette er gjenåpning av grøfter som allerede har vært gravd før, de er derfor ikke representative for «urørt bygrunn», men kan gi nye opplysninger, særlig om grøftene utvides i forhold til tidligere gravinger.

Figur 21 Kart over grøfter langs ledningstrasé. Ut fra oppgitte høyder må grøft A og B være ombyttet. Sjakt A er 7,5 x 2-3 m og ligger 3,1 til 3,3 m.o.h. i nedre del av Finnegårdsgate. Sjakt B er 5 x 2 m, 2-2,4 m.o.h og oppgitt til å være nederst i Finnegårdsgate (BRM 904)

Grøft A (oppgitt som B på Figur 21), i nedre del av Finnegårdsgate, var 7,5 m lang, 2-3 m bred og 2 meter dyp. Omrotede masser med etterreformatoriske funn, ingen urørte kulturlag. Trolig påført i nyere tid.

Grøft B (oppgitt som A på Figur 21) nederst i Finnegårdsgate. 5 x 2 m, 2 m dyp. Etterreformatoriske funn, dypere enn 1,2 m under bakkenivå er massene beskrevet som omrotede humusholdige kulturlagsmasser. Grøften blir sammenlignet med og oppgitt til å samsvare med boreprøve ved kote 2,69 (Se E-248/9.1 Finnegårdsgate)

Grøft E. Grøften målte 4,5 x 2,5 m, med dybde fra 1,7 til 2,5 m. Det ble påvist kulturlag i nordvest. Grøftens profil beskrives her kort:

- 4,9-6 moh: Gatedekke og moderne masser.
- 3,4-4,9 moh: Moderne fyllmasser blandet med omrotede kulturlagsmasser.
- 2,5-3,4 moh: Omrotede kulturlagsmasser. Mørkebrune sterkt humusholdige masser. Organisk avfall som nøtteskall og dyrebein, skjell og trebiter. Funn av daterende keramikk til middelalder etter 1300 (Grimston, Langerwehe, sørskandinavisk) og etterreformatorisk. Dateringsprøve av bark ga dateringen 1180-1230.

Under 2,5 m er mørkebrunt svart lag som ikke kunne undersøkes nærmere.

Grøft H. Grøften målte 2 x 4 m og var 3, 4 m dyp. Markoverflate 7, 5 moh, det ble gravd ned til 4,34 moh. Kort beskrivelse av profil:

- Fra 5,8 moh Omrotede kulturlag, etterreformatoriske.
- 5,15-5,35 moh Omrotede brannlagsmasser, trolig redeponerte.
- 4,6-4,85 moh. Insitu kulturlag, datering 1175-1225
Under treplanke i bunnen: 1060-1195

Grøft G. Grøften målte 6 x 3,5 m og var 3,8 m dyp. Kunne ikke dokumenteres pga rasfare, men viser klare likheter til grøft H

Grøft C, D, F, ga ikke i samme grad nye opplysninger om omkringliggende masser.

De omtalte grøftene har middelalderske kulturlag som kommer i konflikt med bygging av tunellinnslag.

2.14.3 Sammendrag og vurdering av Finnegårdsgate

I nedre del av Finnegårdsgate vil man treffe kulturlag fra 1,2 m under markoverflate. Disse er i stor grad etterreformatoriske og redeponerte. En kan forvente seg en lignende situasjon oppover Finnegårdsgate. I Finnegårdsgate som i nærliggende gater kan man forvente seg en god del rør og kabler, både i bruk og utgåtte.

Det ser ut til at deponering av kulturlag i dette området har lagt seg helt jevnt med opprinnelig topografi. Ved å skjære seg nedover fra dagens gatenivå vil man da trolig kutte hele den arkeologiske sekvensen «på skrå» i terrenget. Man vil da bryte gjennom middelalderske kulturlag.

De arkeologiske lagene og strukturene vil skrive seg fra sent 1000-tall gjennom hele middelalderen.

Etablering av tunellinnslag her vil utløse krav om omfattende arkeologiske undersøkelser og utgravinger.

De større gravningene i området har påvist trestrukturer i organiske masser. Det må antas at inngrep i disse massene vil påvirke fuktighet/grunnvannsnivå i et langt større område som må utredes.

2.15 BRADBENKEN (B3) – KULVERT, BROFUNDAMENT

2.15.1 Arkeologiske undersøkelser

BRM 250

Graving av hull for statue, 1,5x1,5 m og 0,8 m dypt. Det ble funnet etterreformatorisk keramikk, i et blandet lag 0,6 til 0,8 m under bakkenivå

2.15.2 Sammendrag og vurdering av Bradbenken

Bradbenken er ikke vektlagt i dette notatet da den inngår i alternativer som er utredet i andre sammenhenger (Kryssing av Vågen).

3

Åvrunding

Dette notatet er i hovedsak skrevet på forsommeren 2012, men deler er tilføyd utover høsten. Primært er dette notatet en beskrivelse av arkeologiske grunnforhold i de forskjellige traséalternativ, med en arkeologisk og forvaltningsmessig vurdering.

Flere kapitler har pr desember inngått som grunnlag i tverrfaglige beslutningsnotater for ulike trasévarianter, som alternativ B2, tunellinnslag ved Kjøttbasaren, og A4-B4, varianter av tunell fra sentrum sør. De arkeologiske beskrivelsene kan da være utdypet utover hva som er presentert her, og vurdert sammen med andre fagfelt.

Notatet inngår som grunnlag i konsekvensutredning av bybanetraséer Bergen sentrum – Åsane.

KILDER

Rapporter, BRM og NIKU

BRM 3: Larsen, A 1967: Innberetning om utgravningen på Neo Fabrikkers tomt Sandbrugaten 5. Arkivrapport, Topografisk Arkiv, Bergen, Hordaland. Bergen Museum

BRM 12: Solberg 1970: Innberetning om kommunal grøftegraving på Vågsalmenning juni-juli 1969. Topografisk Arkiv, Bergen, Hordaland. Bergen Museum

BRM 14: Reimers, E 1970: Torgalmenning Bergen. Upublisert arkivrapport, Topografisk Arkiv, Bergen, Hordaland. Bergen Museum

BRM 21: Reimers, E 1971: Graving av grøft for kloakk/vann i fortau på sydøstre side av Torvet juni 1971, like nord for Torvet nr 7 og 9. Upublisert arkivrapport, Topografisk Arkiv, Bergen, Hordaland. Bergen Museum

BRM 37: Bertelsen, R. 1972: Rapport angående antikvarisk oppsyn med grunnarbeid i Rådhusomtå, Muségaten,, Bergen 6-25. januar 1972. Upublisert arkivrapport, Topografisk Arkiv, Bergen, Hordaland. Bergen Museum

BRM 41: Christie, H 1973: Grunnundersøkelser mellom Bergenhus og Bryggen 1948. Notat. Topografisk Arkiv, Bergen, Hordaland. Bergen Museum

BRM 48: ??? Utgraving av Norges Sildesalslags tomt på hjørnet av Slotsgaten og Sandborgene, Bergen. Topografisk Arkiv, Bergen, Hordaland. Bergen Museum

BRM 60: Sognnes K 1974: Starvhusgaten, undersøkelse av grøft. Notat. Topografisk Arkiv, Bergen, Hordaland. Bergen Museum

BRM 102: Kock, H D 1983: Rapport om de arkæologiske undersøgelser Torget (BRM 102) juni 1981 – januar 1982. Upublisert arkivrapport, Topografisk Arkiv, Bergen, Hordaland. Bergen Museum

BRM 104: Dunlop, A R 1982: BRM 104 Finnegården 6A, 1981. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 106: Kock, H D 1983: Rapport om de arkæologiske undersøgelser Heggebakken – sentrum (BRM 106) Marts – september 1982. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 108: Gôhberg, H. 1982: Kaigaten 4-6. Rapport fra utgravingene sommeren 1982. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 110: Golembnik, A 1993: Report on the Excavations in Finnegården 3A, 1982. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 135: Kock, H D 1982: Rapport, oppfølging av meldetjenesten. Finnegårdsgt. opp til Rosenkrantzgt. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 176: Dunlop, A R 1983: Rapport, oppfølging av meldetjenesten. Marken 24, BRM 176. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 178: Dunlop, A R 1984: Rapport, oppfølging av meldetjenesten. Marken 16, BRM 178. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 180: Dunlop, A R 1984: BRM 180 – Marken 3. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 186: Dunlop, A R 1984: Rapport, oppfølging av meldetjenesten. Finnegårdsgaten v/ Kjøttbasaren BRM 186. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 188: Dunlop, A R 1984: Rapport, oppfølging av meldetjenesten Grønnevollen 2. BRM 188. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 191: Dunlop, A R (?) 1984: Bergen Lysverkers' ditches in the area of Torget, Kong Oscars gate, Hollendergaten, and Skostredet. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 204: Sletten, B 1984: Rapport, oppfølging av meldetjenesten Nygaten / Alle Helgensgate. BRM 204. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 229: Dunlop, A R, Koch, H D 1985: BRM 229 Manufakturhuset, Archaeological investigations, Oct 1985. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 230: Dunlop, A R 1986: Report on the Excavations at BRM 230 Kjøttbasaren, Vetrildasalmeningen 1985–1986. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 235: Dunlop, A R 1987: Rapport, oppfølging av meldetjenesten BRM 235; Kaigt./Festplassen. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 250: Dunlop, A R 1987: Rapport, oppfølging av meldetjenesten. BRM 250: Bradbenken 1 Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 263: Dunlop, A R 1987: Rapport, oppfølging av meldetjenesten. Sandbrogate/Slottsgaten Arkivrapport, NIKU, distriktskontor Bergen

BRM 273: Johnson, T J 1988: Rapport, oppfølging av meldetjenesten Grønnevollen 2. BRM 188. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 284: Domanska-Bjørndal, D 1988: Rapport BRM 284. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 323: Domanska-Bjørndal, D 1989: Rapport BRM 323. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 336: Dunlop, A R 1991: BRM 336 Rådstuplassen Report. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 347: Dunlop, A R 1992: Report on the Excavations at BRM 347 Lidohjørnet, 1982. Riksantikvarens utgravningskontor for Bergen

BRM 473: Dunlop, A R 1994: BRM 473 Det Hanseatiske Museum October, December 1994. Arkivrapport, NIKU, distriktskontor Bergen

BRM 490: Dunlop, A R 1999: Arkeologiske undersøkelser i og omkring Kjøttbasaren, Vetrildasalmening 2, Bergen, 1996-97. NIKU Oppdragsmelding 061

- BRM 491: Dunlop, A R 1997: Arkeologiske registreringer ved BRM 491 Torgalmenningen, vestre del 1996. I Dunlop, Diverse arkeologiske oppdrag i og omkring Bergen, 1995-96. NIKU Oppdragsmelding 036. S 59-65
- BRM 522: Dunlop, A R 1997: Arkeologiske observasjoner ved BRM 522 Øvre Dreggsalmenningen, Bergen, 1997. Arkivrapport, NIKU, distriktskontor Bergen
- BRM 523: Dunlop, A R 1997: Arkeologisk overvåking på BRM 523 Fisketorget, 1996-97. Arkivrapport, NIKU, distriktskontor Bergen
- BRM 544: Åstveit, J 1999: Vågsallmenning/Nedre Korskirkeallmenning, Vågsbunnen i Bergen: Arkeologisk forundersøkelse, 1998-99. Arkivrapport, NIKU, distriktskontor Bergen
- BRM 545: Dunlop, R. A 1999: Arkeologiske forundersøkelser ved Proviantmagasinet, Koengen, Bergen, 1998. I Dunlop et al: Diverse arkeologiske oppdrag i Bergen og på Vestlandet 1997-98. NIKU Oppdragsmelding 081. S. 51-53
- BRM 549: Åstveit, J. og Birkenes, L.Ø 1998: Arkeologisk registrering ved Vågsallmenning 3, Bergen, 1998. Arkivrapport, NIKU, distriktskontor Bergen
- BRM 555: Hommedal, A-T 2000: Koengen/Berghus, Bergen: Arkeologisk registrering, 1999. I Dunlop et al: Diverse arkeologiske oppdrag i Bergen 1998-99. NIKU Oppdragsmelding 098. S 34-35
- BRM 567: Dunlop, R. A 2001: Rådhuskvartalet (-gaten) Bergen, 2001. Arkeologisk undersøkelse av geotekniske boreprøver, og arkeologisk forundersøkelse. NIKU Rapport / Arkeologiske utgravninger
- BRM 574: Nøttveit, O-M 2002: Øvre Vågsalmenning, Bergen: Arkeologisk overvåking og registrering, 2002. Arkivrapport, NIKU, distriktskontor Bergen
- BRM 582: Nøttveit, O-M 2003: Øvre Vågsalmenning: Arkeologisk overvåking og registrering, 2002-3. Arkivrapport, NIKU, distriktskontor Bergen
- BRM 690: Lorvik, K og Reinsnos, A: Allehelgensgate/ Småstrandgaten /Torgalmenningen, Bergen. Arkeologisk overvåking, 2007-2008. NIKU oppdragsrapport 63/2009
- BRM 901: Lorvik, K. *Utkast: Gulating Lagmannsrett, Bergen. Arkeologisk overvåking ved graving for nybygg.* NIKU oppdragsrapport 170/2009
- BRM 904: Lorvik, K 2009: Finnegårdsgaten og Rosenkrantzgaten, Bergen. Arkeologisk overvåking ved graving for brudd på avløpsledning. NIKU oppdragsrapport 201/2009
- BRM 943: Lorvik, K 2011: Sandbrogaten 3-5, Bergen. Arkeologisk overvåking ved graving for reparasjon av vannledningsbrudd. NIKU oppdragsrapport 19/2011
- NIKU 22327: Dunlop, R. A 1996: Rapport om overvåking ved Bryggen v/ Finnegården, 1996. Arkivrapport, NIKU, distriktskontor Bergen
- NIKU 22378: Hommedal, A-T 2000: Øvre Dreggsalmenningen, Bergen: Arkeologisk overvåking, 1999. I Dunlop et al: Diverse arkeologiske oppdrag i Bergen 1998-99. NIKU Oppdragsmelding 098. S 34-35

NIKU 22384: Åstveit, J. 2000: Østre Holbergsallmenningen, Nordnes, Bergen: Arkeologisk overvåking & registrering, 1999. NIKU Oppdragsmelding 098, s. 46-49.

NIKU 22385 Dunlop, A. R.. 2000: Holbergsallmenningen/Klosteret, Nordnes, Bergen: Arkeologisk overvåking & registrering, 1999. NIKU Oppdragsmelding 098, s. 50-54.

NIKU 22340000: Dunlop, A R:2002: Rapport om arkeologiske og topografiske forhold i og omkring det gamle Rådhuset. Arkivrapport, NIKU, distriktskontor Bergen.

NIKU 22360000: Hommedal, A. T. 2002: Rådhusgt. 10 – Allehelgensgt. 5, Bergen: arkeologisk overvåking ved grøftegraving, 2002. Arkivrapport, NIKU, distriktskontor Bergen.

NIKU 15620435: Dunlop, A R. 2011: Vågsallmenning 1, Bergen: arkeologisk undersøkelse av prøvehull, 2011. NIKU oppdragsrapport 196/2011

NIKU 1561341: Dunlop, R. A 2004: Parkeringsanlegg sentrum øst, Bergen. Vurdering av mulige konsekvenser for kulturminner. NIKU Arkivrapport 1–2004

NIKU 15620792 Dunlop, A. R:2012: Sammenstilling av arkeologiske data om bevaringstilstand m.fl i bydelen Vågsbunnen, Bergen, 2012. NIKU Oppdragsrapport 99/2012

Diverse rapporter og notater

Kock, H. 1981: Torgallmenningen, Turistinformasjon. Notat 21.10.1981

Larsen 1970: Innberetning om befarings på Vågsallmenningen 16/6 1970. Topografisk Arkiv, Bergen, Hordaland. Bergen Museum

Fett, P. 1948: Melding om graving og funn 1948 på vestlandsbankens tomt, Rådstueplass 2, Bergen. Topografisk Arkiv, Bergen, Hordaland. Bergen Museum

Korrespondanse, diverse, Riksantikvarens Arkiv

E-248/9.1 Finnegårdsgate. Brev av 13.11.1997 fra Riksantikvaren Distriktskontor Vest til Hordaland Fylkeskommune kulturavdelingen «Uttale gnr. 166, bnr. 167, bnr 154 m.fl. Finnegårdsgaten v/ Kjøttbasaren. Forslag til reguleringsplanendring P.1.690.02.00; Melding om at planarbeid igangsettes»

E-248/9.1 Torgallmenningen: Brev av 04.11.1997 fra Riksantikvaren Distriktskontor Vest til Prosjektgruppen NTN «Dispensasjon etter lov an 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner (Kml) § 8 i middelalderbyen Bergen. Søker er prosjektgruppen NTH – Gravetillatelse Torgallmenningen – Sentral del, Bergen Hordaland»

E-248/9.1 Torget 7: Brev av 02.05.2001 fra Riksantikvaren Distriktskontor vest til Torget 7 v/ Åstveit Invest «Tillatelse til graving i forbindelse med utskifting av fettavskiller ved torget 7, gnr.166 bnr.456, Bergen»

E-248/9.1 Torget 9: Dunlop, AR 1998: Torget 9, Bergen: arkeologisk undersøkelse av innhold i boreprøveserie, 1998. Notat, NIKU distriktskontor Bergen

E-248/9.1 Torget 13: Rapport Torget nr 13, Grunnundersøkelser Fundamentering, 23. august 2002. oppdrag nr 400896-1. Noteby AS

E-248/9.1 Råd-/Starvhgt: Dunlop, A R 2003: Rådhusgaten og Starvhgaten, Bergen 2003: Arkeologisk undersøkelse av grunnboringer. Notat NIKU, distriktskontor Bergen

E-248/9.1 Strømgaten/Peder Motzfeldtsgate: Brev av 31.10.1997 fra Riksantikvaren Distriktskontor Vest til BKK Distribusjon AS «Dispensasjon etter lov an 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner (Kml) § 8 i middelalderbyen Bergen. Tiltak i Stømgaten Peter Motzfeldtsgate – Søker BKK – Hordaland»

E-248/9.1 Øvre Dreggsallmenning 4 og Sandbrogate 7. Rapport, oppfølging av meldetjenesten Dunlop 09.03.2001

KU Skansentunellen: Diverse

Reguleringsplan gbnr 166/167: Diverse papirer

Litteratur

Bendixen 1899: i BHFS 5:1 s. 11-12

Hansen, G. 1994: Den overordnede bebyggelsestopografi omkring 1190 i Bergen Belyst ut fra arkæologiske, naturtopografiske og skriftlige kilder. Bergen

Hansen, G. 2005: Bergen c800-c1170. The Emergence of a Town. Bryggen papers. The Main Series. Vol. 6. Bergen

Helle, K 1982 (1995): Kongssete og kjøpstad: fra opphavet til 1536. Bergen bys historie bd. 1. Bergen

Helle, K. 2006: Fra opphavet til omkring 1500, i Helle, K et al: Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år. S. 23-142. Oslo

Hartveit, G. H. og Skreien, N. 2009: Bergen Byleksikon. Bergen

Haaland, A. 2005. *Bergen havn gjennom 900 år II: 1900 – 1945 Knutepunkthavnen*. Bergen

Nøttveit, O-M 2010a: Sheaths and Scabbards from medieval Bergen : in a comparative perspective. The Bryggen Papers. Main Series. Vol 8. Bergen

Nøttveit, O. M: 2010b: Hovedrapport: Marinarkeologisk forundersøkelse i Vågen, Bergen 2009-20210. I: Nøttveit, O. M. med Wammer, E. U. 2010: *Rapport fra marinarkeologisk forundersøkelse i Vågen, Bergen*. Bergens Sjøfartsmuseum (arkiv).

Riksantikvaren/NIKU 2008: The Monitoring Manual. Procedures & Guidelines for the Monitoring, Recording and Preservation/Management of Urban Archaeological Deposits. Oslo